

ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 93, Haziran 2019, s. 118-149

ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.16992/ASOS.15004>

Yayın Geliř Tarihi / Article Arrival Date

17.04.2019

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

27.06.2019

Arř. Gör. Dr. Zübeyde ÖZBEN DOKAK

Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri/Hadis
zozben@sakarya.edu.tr

SAHİH-İ BUHÂRÎ HADİSLERİNDE ZİKİRİ GEÇEN YER İSİMLERİ¹

Öz

Bu çalışmada hadislerin doğru anlaşılmasına katkı sağlayacağı, ayrıca hadislerde zikredilen yer isimlerinin tarihi ve manevî değerlerinin korunmasına yardımcı olacağı düşüncesiyle *Sahîh-i Buhârî* esas alınarak hadislerde geçen yer isimleri incelenmiştir. Kırk dördü “Mekke ve Çevresi”, elli beşi “Medine ve Çevresi”, ellisi ise “Diğer Bölgeler” başlığı altında olmak üzere toplam yüz elli yer ismi tespit edilip incelemeye tâbî tutulmuştur. İncelenen bu yer isimlerinin bazısında Hz. Peygamber bizzat bulunmuş, oraya uğramış, orada gazâ etmiştir veya Hz. Peygamber döneminde orada bir olay gerçekleşmiştir. Bir kısmı ise Hz. Peygamber’in bizzat bulunmadığı fakat bahsettiği yerlerdir. Bu yerlerin bir kısmına ise Hz. Peygamber sahâbeden birini göndermiş veya mektup yollamıştır. Hadislerde zikredilen bazı yerlerin de Hz. Peygamber fazileti olduğunu haber vermiştir. Diğer bazı yerler ise başka herhangi bir sebeple hadislerde zikredilmiştir.

Anahtar kelimeler: *Sahîh-i Buhârî*, Hadis, Coğrafya, Yer İsimleri

¹ Bu çalışma “Hadislerde Geçen Yer İsimleri (Buhârî Özelinde)” başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

NAMES OF THE PLACES IN THE SAHÎH AL-BUKHARÎ

Abstract

In this study, place names mentioned in hadiths have been analyzed by centering around *Sahih al-Bukhari* with the consideration that they would contribute to an accurate interpreting of Hadiths, besides helping the preservation of historical and spiritual values of place names cited in Hadiths. A total of forty-nine place names consisting of forty-four as Mecca and its surroundings, fifty-five as Medina and its surroundings, and fifty of them under the title of Other Regions, were identified and examined. In some of these examined places, the Prophet Mohammed was present in person; stopped by there; fought in jihad; or an incident occurred there during the Prophet's period. Some of them are the places the Prophet was not present in person but he spoke of. The Prophet sent away a person from the ahab or sent a letter to some places mentioned in Hadlths. The Prophet informed some of the places he mentioned are of virtue. Some other places were mentioned in the hadith for any other reason.

Keywords: Sahih al-Bukhari, Hadith, Geography, Names of The Places

GİRİŞ

İslâm'ın Kur'ân-ı Kerîm'den sonra ikinci kaynağını teşkil eden hadislerde bir takım yer isimleri zikredilmektedir. Bu yerlerden bir kısmında Hz. Peygamber bizzat bulunmuş, bu mekanlarda Hz. Peygamber'in de dâhil olduğu tarihi olaylar, savaşlar, antlaşmalar gerçekleşmiştir. Bir kısmında ise Hz. Peygamber bizzat kendisi bulunmasa da birtakım vesileler ile hadislerinde bu yer isimlerini zikretmiştir. Hadislerde zikri geçen yer isimlerinin ve hadislerin vârid olduğu coğrafyanın bilinmesi hadis metinlerinin doğru bir şekilde anlaşılmasına önemli ölçüde katkı sunacaktır. Zira bir hadis metninin doğru bir şekilde anlaşılabilmesi için öncelikle metinde yer alan unsurların doğru anlaşılması gerekir. Hadis rivayetlerinin bir kısmında bulunan yer isimleri de bu unsurlardan biridir. Mesela rivayetlerde Hz. Peygamber'in sefer namazı kıldığının bildirildiği yerler tespit edilerek, seferî olabilmek için gerekli olan mesafe belirlenir. Aynı şekilde hac ibadetinin gerçekleşmesi için belli mekânlarda belli fiillerin yapılması gerektiğinden bu mekanların sınırlarının doğru tespit edilmesi hac ibadeti için büyük önem arz etmektedir. Ayrıca hadislerde geçen bazı yer isimleri bugün o isimle bilinen yerin aynısı olmadığı için bu durumun ilgili hadislerin anlaşılmasında yanlışlığa sebep olması da mümkündür.

Hadis metinlerinin doğru anlaşılmasının yanı sıra târih bilincimizi kaybetmemek açısından da Hz. Peygamber döneminde meydana gelen olayların gerçekleştiği mekânlar hakkında bilgi sahibi olmak önemlidir. Nitekim Buhârî de *Sahih*'inin "İ'tisâm" bölümünün on altıncı bâbında Hz. Peygamber'in, Muhacir ve Ensâr'ın Medîne'deki yerleri (meşâhid) ile ilgili yirmi iki rivayete yer vermiştir. Buhârî'nin bu rivayetleri i'tisam babında ele alması, Kitap ve Sünnetin ilk kez yaşanmaya başladığı merkeze sahip çıkmanın ve oradaki hatıra ve değerleri korumanın Kitap ve sünnete bağlı bir kimlik ve kişilik açısından önem arz ettiğini göstermektedir. İs-

mail Lütfi Çakan bunu Kitap ve sünnete bağlılığın mekân ve sosyal boyutu olarak değerlendirmiştir.²

Bu çalışmanın amacı da yukarıda zikredilen hususlar çerçevesinde hadislerde zikredilen yer isimlerinin aslına uygun olarak tespit edilmesini sağlamaktır. Ancak bütün hadis külliyyatını tek bir çalışmada ele almak mümkün olmayacağı için bu çalışmada sadece Buhârî'nin *Sahîh*'i esas alınmıştır. Çalışma esnasında öncelikle *Sahîh-i Buhârî* baştan sona taranarak zikredilen yer isimlerinin tespiti yapılmış ve bu yerler dahil olduğu bölgeye göre üç ana kısma ayrılmıştır. Makale boyunca yer isimleri, "Mekke ve Çevresi", "Medine ve Çevresi" ve "Diğer Bölgeler" şeklinde üç ana başlığa ayrılarak alfabetik olarak sıralanacak ve dipnotta ilgili yer isminin zikredildiği bütün *Sahîh-i Buhârî* rivayetlerine işaret edilecektir. Her maddede öncelikle klasik kaynaklar çerçevesinde ilgili mekânın eski durumu ve konumu hakkında malumat verilecek, ardından modern kaynaklarda yer aldığı ölçüde bu yerin günümüzdeki haliyle ilgili de bilgi verilmeye çalışılacaktır.

I. MEKKE VE ÇEVRESİ

Mekke, Hz. Peygamber'in doğup büyüdüğü ve nübüvvetinin on üç yılını geçirdiği şehirdir. Ayrıca Mekke, hac menâsikinin gerçekleştirildiği mekanları kapsadığı için de bu şehirde bulunan mekanların incelenmesi husûsen önem arz etmektedir. Bu başlık altında Mekke ve çevresinde bulunan yerler alfabetik olarak ele alınacaktır.

Ahşebân (الأحشبان)³: Ahşebân ismi Mekke'deki karşılıklı iki dağ olan Ebû Kubeys ve Kuaykîân dağları için kullanılır.⁴ Ebû Kubeys, Safâ Tepesi'ne hâkim bir konumda yer alır.⁵ Kuaykîân ise Ka'be'nin batı tarafında bulunmaktadır.⁶ Mekke'de Ahşebân tabirinin kullanıldığı başka dağlar da bulunmaktadır.⁷

Akabe (العقبة)⁸: Akabe mevkiî meşhur Akabe biatlarının yapıldığı yerdir. Mekke ile Minâ arasında bulunmaktadır. Mekke'ye yaklaşık olarak 2 mil (yaklaşık 3 km) uzaklıktadır. Kuytu bir vadi olan Akabe'de bugün Akabe biatlarını hatırlatmak üzere inşa edilmiş bir mescid bulunmaktadır.⁹

Arafat (عرفة)¹⁰: Mekke'de bulunan bir vadi olan Arafat'ın bu ismi alış sebebiyle ilgili farklı görüşler vardır. Hz. Âdem ve Havvâ'nın yeryüzünde ayrı ayrı yerlere indirildikten sonra burada buluşmaları, Cebrâil'in Hz. İbrâhim'e hac menâsikini öğrettikten sonra Arafat'ta ona "Arefte?" diye sorması, onun da "Areftu" diye cevap vermesi, insanların burada günahlarını itiraf etmeleri gibi sebeplerle bu adı aldığı söylenmiştir.¹¹ Mekke Tâif yolu üzerinde, Mekke'nin 21 km gü-

² İsmail L. Çakan, *Müslüman Kimliği* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2007), 141-142.

³ Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 7.

⁴ Şihâbüddin Ebû Abdullah Yâkut el-Hamevî, *Mu'cemü'l-büldân* (Beyrût: Dâru Sâdır, 1997), 1:122; Ebû Muhammed Muhammed b. Ahmed el-Aynî *Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t), 15:142.

⁵ Ebu'l-Velîd Muhammed b. Abdullah el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke ve mâ câe fihâ mine'l-âsâr*, (Beyrût. Dâru'l-Endülüs, t), 2: 266.

⁶ Yâkut, *Mu'cem*, 1: 80.

⁷ Muhammed Muhammed Hasen Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre fi's-Sünne ve's-Sîre* (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1991), 23.

⁸ Buhârî, "Menâkibu'l-ensâr", 43; "Umre", 6; "Bed'ü'l-halk", 7; "Menâkibu'l-ensâr", 42; "Megâzi", 11, 80.

⁹ Ahmet Önkâl, "Akabe Biatları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 211.

¹⁰ Buhârî, "İman", 33; "Vudû", 6, 35; "Cenâiz", 19, 20, 21; "Hac", 22, 23, 70, 91, 93, 95, 101, 132; "Cezâü's-sayd", 15, 16, 20; "Tefsîr" (2) 35, (5) 2; "İtisâm", 27.

¹¹ Yâkut, *Mu'cem*, 4: 104; Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Himyerî, *er-Ravzu'l-mi'târ fi haberi'l-ektâr*, thk. İhsân Abbâs (Beyrût: Müessesetü Nâsir li's-Sekâfe, 1980), 409.

neydoğusunda 13.68 km²'lik alana Arafat alanı, bu alan içinde duran Cebel-i Saîd'in hemen yanındaki küçük tepciğe de Arafat Dağı veya Cebel-i Rahme denir.¹²

Beldah (بلدح)¹³: Mekke'nin batı tarafında bulunan bir vadidir.¹⁴ Hudeybiye'nin yakınında Mekke ile Hudeybiye arasında olduğu zikredilmiştir.¹⁵ Aynı zamanda Mekke-Ten'im yolu üzerinde bulunan bir vadi olduğu da söylenmiştir.¹⁶

Ci'râne (الجرانة)¹⁷: Mekke ile Taif arasında fakat Mekke'ye daha yakın bir suyun ismidir.¹⁸ Mekke'ye 29 km uzaklıkta bulunmaktadır.¹⁹ Hz. Peygamber, hicretin sekizinci yılında gerçekleşen Huneyn gazvesi ganimetlerini burada taksim etmiş sonra da buradan umre için ihrama girmiştir.²⁰ Mekke'nin kuzeydoğusunda bulunan Ci'râne'deki kuyu günümüzde işlemez hale gelmiştir ve burada bir mescit bulunmaktadır.²¹

Cuhfe (الجحفة)²²: Cuhfe, Şamlıların ve Mısırlıların mikat yeridir. Mekke-Medine yolu üzerinde Mekke'ye 76 mil (122 km), denize ise 6 mil (9,6 km) uzaklıkta bulunan bir yerleşim yeridir. İsmi Mehya iken sellerin burayı silip süpürmesi sebebiyle Cuhfe ismini almıştır.²³ Eskiden hacıların uğradığı duraklardan biri olan Cuhfe, zamanla önemini kaybetmiş yerini Râbiğ şehri almıştır. Bugün Râbiğ şehrinin doğusunda, 22 km uzaklıkta bulunmaktadır. Suud Hükümeti buraya bazı hacıların ziyaret ettiği bir mescit bina etmiştir.²⁴

Ebtah (الأبطح)²⁵: Mekke Vadisi'nin bir parçası olan Ebtah, Münhanâ ile Hacûn arasında bulunan yerdir.²⁶ Bazılarına göre kökünde bulunan “yüzükoyun yere atmak, yüzüstü bırakmak” şeklindeki manası sebebiyle Hz. Âdem'in yeryüzüne indirildiği mevkinin adı olmuştur. Yâkut, buranın “Bathâ”, “Muhassab” ve “Hayfu Benî Kinâne” olarak da isimlendirildiğini söylemiştir.²⁷ Günümüzde Münhanâ'dan Rîu'l-Hacûn'a kadar uzanan geniş cadde Şâriu'l-Ebtah olarak adlandırılmaktadır. Bu cadde üzerinde hacıların Mekke'den Minâ'ya gittiği yol bulunmaktadır.²⁸ Ebtah bugün Muâbide ismiyle bilinmektedir.²⁹

¹² Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 189; Şevkî Ebû Halîl, *Atlâsu'l-Hadîsi'n-Nebevî* (Dimaşk: Dârü'l-Fikr, 2007), 265.

¹³ Buhârî, “Menâkıbu'l-ensâr”, 24; “Zebâih ve's-sayd”, 16.

¹⁴ Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-bâri şerhu Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrût:Dârü'l-Ma'rife, 1379), 1: 89; Yâkut, *Mu'cem*, 1:481.

¹⁵ Sa'd b. Abdullah İbn Cüneydil, *Mu'cemü'l-emkine'ti'l-vâride zikruhâ fi Sahîhi'l-Buhârî* (Riyad: Dâretü'l-Melik Abdülazîz, 1999), 91.

¹⁶ Muhammed b. Yûsuf es-Sâlihî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fi sîreti Hayri'l-İbâd* (Beyrût: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 5:82.

¹⁷ Buhârî, “Cihâd”, 186; “Hac”, 17; “Umre”, 3, 10; “Humus”, 15, 19; “Megâzi”, 36, 57; “Fedâilü'l- Kur'an”, 2.

¹⁸ İbn Hacer, *Feth*, 1: 98; Ebû Ubeyd Abdullah b. Abdülazîz el-Bekrî, *Mu'cemu mâ ista'cem min esmâi'l-bilâd ve'l-mevâdi*, (Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1403), 2: 384.

¹⁹ Necati Öztürk, *Hicaz Albümü Fotoğraflarla Kutsal Topraklar* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007), 80.

²⁰ Muhammed b. Muhammed İbnu Seyyidi'n-Nâs, *Uyûnu'l-eser fi funûni'l-meğâzi ve's-şemâil ve's-siyer* (Beyrût: Dârü'l-Kalem), 1993, 2:242.

²¹ Âtik b. Ğays Bilâdi el-Harbî, *Mu'cemü'l-meâlimi'l-cuğrâfiyye fi Sîreti'n-Nebeviyye* (Mekke: Dâru Mekke, 1982), 83.

²² Buhârî, “Ta'bîr”, 41,42,43; “İlim”, 52; “Hac”, 5, 7, 8, 9, 10, 12; “Fedâilu Medine”, 12; “Menâkıbu'l-ensâr”, 46; “Merzâ”, 8, 22; “Deavât”, 43; “İtisâm”, 16.

²³ Yâkut, *Mu'cem*, 2: 111; Himyerî, *er-Ravzu'l-mi'târ*, 156; Bekrî, *Mu'cemu mâ ista'cem*, 2: 367.

²⁴ Bilâdi, *Mu'cemü'l-meâlim*, 79.

²⁵ Buhârî, “Hac”, 83, 146, 147; “Menâkıb”, 23; “Megâzi”, 58.

²⁶ Muhammed Abdurrahmân Mar'aşlı v.dğr., *Mevsûatu's-sîreti'n-Nebeviyyeti's-Şerife* (Beyrût: Dâru'n-Nefâis), 2008, 26.

²⁷ Yâkut, *Mu'cem*, 1: 74.

²⁸ Bilâdi, *Mu'cemü'l-meâlim*, 13.

²⁹ İbn Cüneydil, *Mu'cemü'l-emkine*, 223.

Evtâs (أوطاس)³⁰: Hevâzin diyarında bulunan bir vadidir. Hevâzin ve Sakîf kabileleri Hz. Peygamber'e karşı savaşmak üzere burada toplanmış ve iki ordu Huneyn'de karşılaşmıştır. Hevâzin ordusundan kalanlar hezimete uğradıktan sonra da buraya çekilmişlerdir.³¹ Evtâs Hicaz dağları silsilesinin batısına düşmektedir. Karnu'l-Menâzil'e yakındır. Evtâs'a en yakın yerleşim yeri ise Akîk Vadisi'nin batısındaki Uşeyre'dir.³²

Ğadîru'l-Eştât (غدير الأشطاط)³³: Mekke-Medine yolu üzerinde Mekke'ye iki konak yeri mesafede bulunan bir yerdir. Mekke'ye doğru giderken Ufsân'dan 2 veya 3 mil (4,8 km) uzaktadır.³⁴

Hacûn (الحجون)³⁵: Mekke'nin yukarı kısmında, Muhassab yakınında bulunmaktadır. Beytullah'a 1,5 mil (yaklaşık 2,5 km) uzaklıktadır. Cahiliye devrinden bu yana Mekke'nin Mezarlığı olmuştur.³⁶ Hz. Hatîce de burada medfundur. Bugün Cin Mescidi'nin yakınında bulunup Harem'in kuzeyine 2 km uzaklıkta olan ve Cennetü'l-Muallâ olarak bilinen kabristan burasıdır.³⁷ Ancak Hacûn sadece bu kabristandan ibaret olmayıp Muhassab'dan Zû Tuvâ'ya kadar uzanan bir tepedir.³⁸

Hayfu Benî Kinâne (خيف بني كنانة)³⁹: Cüzeyme'den Muhassab'a kadar olan yerdir. Günümüzde burada Mekke Belediyesi ve bir mescit bulunmaktadır. Müşrikler, Müslümanları boykot kararını burada almışlardır.⁴⁰

Hed'e (الهدأة)⁴¹: Mekke'nin kuzeyinde, Mekke ile Ufsân arasında⁴², Ufsân'a 7 mil (11 km) uzaklıkta bulunan bir yerdir.⁴³ Günümüzde Hed'e's-Şâm olarak adlandırılmaktadır.⁴⁴

Hirâ (حراء)⁴⁵: Hz. Peygamber'e ilk vahyin geldiği mağaranın bulunduğu Hirâ, Sebir Dağı'nın karşısında yer alan yüksek bir dağdır.⁴⁶ Mekke'ye 3 mil (yaklaşık 5 km) mesafededir.⁴⁷ Mina'ya gidilirken sol tarafta kalan Hirâ Dağı'nın zirvesi Ka'be'ye bakmaktadır.⁴⁸ İlk vahyin burada inmiş olması sebebiyle Cebel-i Nûr olarak da adlandırılmaktadır. İlk vahyin nâzil olduğu mağara, Mekke'nin kuzeydoğusunda bulunan dağın zirvesinin 20 metre kadar aşağısında bulunmaktadır.⁴⁹

³⁰ Buhârî, "Megâzî", 56.

³¹ Himyerî, *er-Ravzu'l-mi'târ*, 62; Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 40.

³² İbn Cüneydil, *Mu'cemü'l-emkine*, 41.

³³ Buhârî, "Megâzî", 36.

³⁴ Yâkut, *Mu'cem*, 1: 198; Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 28; İbn Cüneydil, *Mu'cemü'l-emkine*, 341.

³⁵ Buhârî, "Umre", 11; "Hac", 23; "Megâzî", 49.

³⁶ Aynî, *Umde*, 9: 169; Yâkut, *Mu'cem*, 2: 225; Himyerî, *er-Ravzu'l-mi'târ*, 189.

³⁷ Mustafa Fayda, "Cennetü'l-Muallâ" **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7: 387.

³⁸ İbn Cüneydil, *Mu'cemü'l-emkine*, 174.

³⁹ Buhârî, "Hac", 45; "Menâkıbu'l-ensâr", 39; "Megâzî", 49; "Tevhîd", 31.

⁴⁰ Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî, *el-Mevâhibu'l-ledünniyye bi'l-minahi'l-Muhammediyye* (Kâhire: el-Mektebetü't-Tevkîfiyye, t), 3:504.

⁴¹ Buhârî, "Cihâd", 170; "Megâzî", 10.

⁴² Yâkut, *Mu'cem*, 2: 306.

⁴³ Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 293.

⁴⁴ İbn Cüneydil, *Mu'cemü'l-emkine*, 450.

⁴⁵ Buhârî, "Megâzî", 49; "Bed'ü'l-vahy", 1; "Bed'ü'l-halk", 7; "Menâkıbu'l-ensâr", 36; "Tefsîr", (74) 1, 2, 3, 4, 5, (96) 1; "Edeb", 118; "Ta'bir", 1.

⁴⁶ Yâkut, *Mu'cem*, 2: 233.

⁴⁷ Abdulmü'min b. Abdülhak Bağdâdî, *Merâsîdu'l-uttulâ' alâ esmâi'l-emkine ve'l-bikâ'* (Beyrût: Dâru'l-Cil, 1412), 1:388.

⁴⁸ Mar'aşlı, *Mevsûatu's-sîre*, 236.

⁴⁹ Fuat Günel, "Hira", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18: 121.

Hudeybiye (الحديبية)⁵⁰ : Mekke'nin batısına 22 km uzaklıkta olan Hudeybiye, eski Cidde yolu üzerinde bulunmaktadır. Hudeybiye'de gerçekleşen Rıdvan biatının altında yapıldığı ağaç için inşa edilen Şecere Mescidi yıkılmış ve yeri tespit edilememiştir.⁵¹ Bu biat edilen yer, bugün küçük bir köy mahiyetinde olup, söz konusu Hudeybiye kuyusu ve zikredilen ağaç mevcut olmayıp, eski yerinin, köy kabristanının altındaki çalılık bölgede olduğu tahmin edilmektedir.⁵² Bugün Hudeybiye'de sonradan inşa edilmiş bir mescit ve Harem bölgesinin bu yöndeki sınırı olduğu için, Şümeysi denilen mevkide Cidde'den gelen gayrimüslimlerin Harem bölgesine girmesini engelleyen bir polis karakolu bulunmaktadır.⁵³

Huneyn (حنين)⁵⁴ : Tâif'e yakın bir vadidir. Mekke ile arasında on kûsur mil mesafe bulunmaktadır. Hz. Peygamber hicretin sekizinci yılında Hevâzin ve Sakîf kabileleriyle burada savaşmıştır.⁵⁵ Günümüzde Huneyn, Şerâî' ismiyle bilinmektedir ve Mekke'nin doğusuna 26 km uzaklıktadır. Harem sınırına ise Necid yolu üzerinden 11 kilometrelik mesafededir.⁵⁶

Karn (قرن)⁵⁷ : Karnu'l-menâzil ve Karnu's-Seâlib olarak da adlandırılmaktadır. Yemen ve Tâif halkının mikat yeridir.⁵⁸ Mekke-Tâif yolunda, Mekke'nin doğusuna 80, Tâif'in kuzeyine 53 km mesafede bulunmaktadır. Bugün burası es-Seylü'l-Kebîr beldesi olarak bilinmektedir. Vâdi ise hâlâ Karn olarak isimlendirilmektedir.⁵⁹ Günümüzde burada Suûdî Devleti tarafından inşa edilmiş büyük bir mescit ve birtakım binalar bulunmaktadır.⁶⁰

Kedâ' (كداء)⁶¹ : Muhassab'ın yakınında, Mekke'nin yukarı kısmında Cennetü'l-Muallâ'ya inen bir tepedir.⁶² Hz. Peygamber fetih esnasında Mekke'ye buradan girmiştir. İhramlının Mekke'ye buradan girmesinin müstehab olduğu söylenmiştir.⁶³ Kedâ' bugün Rîu'l-Hacûn olarak bilinmektedir.⁶⁴

Kedîd (الكديد)⁶⁵ : Mekke ile Medine arasında bulunan bir yer ve akarsudur. Ufsân ve Emec (bugünkü ismiyle Hulays) arasında yer almaktadır.⁶⁶ Günümüzde el-Hamz ismiyle bilinen ve ziraat yapılan bir bölgedir. Mekke'den Medine'ye giden ana yolun 90. kilometresinde bulunmaktadır.⁶⁷

⁵⁰ Buhârî, "Salât", 89; "Ezân", 156; "İstiskâ", 28; "Umre", 3; "Muhsar", 1, 4, 6, 8; "Cezâü's-sayd", 2, 3; Sulh 6, 7; "Şurût", 15; "Cizye", 18; "Menâkıb", 25; "Megâzi", 36, 44, 46; "Tefsîr", (48) 1, (38) 5; "Tib", 16.

⁵¹ Bilâdî, *Mu'cemü'l-meâlim*, 94.

⁵² Ahmet Bedir, *Tevhidin Yurdu Kur'ân-ı Kerîm Atlası*, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2010), 513.

⁵³ Bağdâdî, *Merâsîd*, 1:386.

⁵⁴ Buhârî, "Umre", 3; Buyû", 37; "Cihâd", 24, 52, 61, 97, 167, 186; "Humus", 18, 19; "Menâkıbu'l-ensâr", 39; "Megâzi", 46, 48, 49, 55, 56, 57; "Ahkâm", 21.

⁵⁵ Yâkut, *Mu'cem*, 2:313; Himyerî, *er-Ravzu'l-mi'târ*, 202; Bekrî, *Mu'cemu mâ ista'cem*, 2: 471.

⁵⁶ İbn Cüneydil, *Mu'cemü'l-emkine*, 200; Sami b. Abdullah el-Mağlûs, *Siyer Atlası*, trc. Abdullah Karakaş, thk. Muhammed Emin Yıldırım (İstanbul: Siyer Yayınları, 2010), 361.

⁵⁷ Buhârî, "İlim", 52, "Hac", 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13; "Cezâü's-sayd", 18; "İtisâm", 16; "Bed'ü'l-halk", 7.

⁵⁸ Yâkut, *Mu'cem*, 4: 332.

⁵⁹ Blâdî, *Mu'cemü'l-meâlim*, 253.

⁶⁰ İbn Cüneydil, *Mu'cemü'l-emkine*, 364.

⁶¹ Buhârî, "Megâzi", 49, 50; "Enbiyâ", 9.

⁶² İbn Hacer, *Feth*, 3:437; Yâkut, *Mu'cem*, 4: 441.

⁶³ Muhammed b. Ahmed el-Fâsî, *Şifâu'l-ğarâm bi ahhârî'l-Beledi'l-Harâm* (Beyrût: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000) 1: 388.

⁶⁴ Şurrâb, *el-Meâlimü'l-Esîre*, 230.

⁶⁵ Buhârî, "Savm", 34; "Cihâd", 106; "Megâzi", 48.

⁶⁶ Himyerî, *er-Ravzu'l-mi'târ*, 490.

⁶⁷ Bilâdî, *Mu'cemü'l-meâlim*, 263.

Kuaykîân (قعيقئان)⁶⁸: Mekke'de Ebû Kubeys Dağı'nın karşısında bulunan bir dağdır.⁶⁹ Ka'be ile arasında 12 mil (yaklaşık 19 km) mesafe vardır.⁷⁰ Hz. Peygamber mucize ile ayı ikiye böldüğünde ayın bir yarısının Ebû Kubeys Dağı, diğer yarısının ise Kuaykîân Dağı üzerinde olduğu rivayet edilmiştir.⁷¹ Mescid-i Harâm'ın kuzeybatısında yer alan Kuaykîân Dağı günümüzde bu isimle bilinmemektedir. Dağın her yönü için yeni bir isim verilmiştir. Abbâdî, Süleymâniye, Cebelü Hindî bu isimlerden bazılarıdır.⁷²

Kudeyd (قديد)⁷³: Mekke yakınında bulunan bir vadidir. Mekke'den Medine'ye giden yol, Mekke'den yaklaşık 120 km sonra bu vadiyi ikiye bölmektedir.⁷⁴ Kızıl Deniz'e 5 mil (8 km) uzaklıkta bulunan⁷⁵ Kudeyd, Hulays'ın kuzeyinde, Râbiğ ile Hulays arasında bulunmakta ve hâlâ aynı isimle bilinmektedir.⁷⁶

Küdâ (كدا)⁷⁷: Mekke'nin aşağı kısmında Zû Tuvâ'nın yanında bulunan bir tepedir.⁷⁸ Mekke'nin fethinde Hz. Peygamber buradan Muhassab'a dönmüş, Mekke'ye girişinde ve çıkışında adeta bir daire çizmiştir.⁷⁹ Küdâ, günümüzde Hâretü'l-Bâb ve Cervel arasında, Rîu'r-Ressâm olarak bilinen yerdir.⁸⁰

Mecenne (مجنة)⁸¹: Cahiliyye devrindeki meşhur Arap panayırlarından birinin kurulduğu Mecenne, Mekke'ye 20 km uzaklıkta, Merrü'z-Zahrân'da bulunmaktadır.⁸²

Mehyea (مهية)⁸³: Bk. Cuhfe.

Merrü'z-Zahrân (مر الظهران)⁸⁴: Zahrân, Mekke yakınında bulunan bir vadidir. Bu vadiye Merr adında bir köy bulunmaktadır. Bu köye Zahrân Vadisi'ne nisbetle Merrü'z-Zahrân denilmiştir.⁸⁵ Bu vadi Mekke'nin kuzeyine, 22 km mesafeden geçmekte ve Cidde'nin güneyinde denize ulaşmaktadır.⁸⁶ Günümüzde Vâdî Fâtîma adıyla meşhur olmuştur.⁸⁷ Hz. Peygamber Mekke fethi için yola çıktığında Merrü'z-Zahrân'da konaklayıncaya kadar Kureyşlilerin bu seferden haberi olmamıştı. Hz. Peygamber burada her askerin bir ateş yakmasını emretmiş, İslam ordusunun büyüklüğü karşısında Kureyşliler paniğe kapılmıştı. Günümüzde Cümûm olarak adlandırılan bu yerde Hz. Peygamber'in karargâhını kurduğu yere bir mescit inşa edilmiştir. Mescid-i Feth adı verilen bu mescit, Mekke-Medine otobanından Cümûm'a giderken yolun sağ tarafında bulunan su deposunun 200 m aşağısında yer almaktadır.⁸⁸

⁶⁸ Buhârî, "Megâzî", 44.

⁶⁹ Aynî, *Umde*, 17: 267.

⁷⁰ Yâkut, *Mu'cem*, 4: 380

⁷¹ Sâlihî, *Sübülü'l-hüdâ*, 9: 432.

⁷² Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 227.

⁷³ Buhârî, "Umre", 10; "Megâzî", 48; "Tefsîr", (2) 21.

⁷⁴ Himyerî, *er-Ravzu'l-mî'târ*, 455; Bilâdî, *Mu'cemü'l-meâlim*, 249; Mar'aşlî, *Mevsûatu's-sîre*, 503.

⁷⁵ Himyerî, *er-Ravzu'l-mî'târ*, 455.

⁷⁶ İbn Cüneydil, *Mu'cemü'l-emkine*, 361.

⁷⁷ Buhârî, "Megâzî", 49.

⁷⁸ Fâsî, *Şifâ*, 1:405.

⁷⁹ Yâkut, *Mu'cem*, 4: 439.

⁸⁰ Bilâdî, *Mu'cemü'l-meâlim*, 262.

⁸¹ Buhârî, "Hac", 150; "Buyû", 1, 35.

⁸² Himyerî, *er-Ravzu'l-mî'târ*, 523; Mar'aşlî, *Mevsûatu's-sîre*, 558.

⁸³ Buhârî, "Hac", 10; "Ta'bir", 41, 43.

⁸⁴ Buhârî, "Salât", 89; "Hibe", 5; "Megâzî", 49; "Etme", 50; "Zebâih ve's-sayd", 10, 32.

⁸⁵ Yâkut, *Mu'cem*, 4: 63.

⁸⁶ Blâdî, *Mu'cemü'l-meâlim*, 288; Mar'aşlî, *Mevsûatu's-sîre*, 395.

⁸⁷ İbn Cüneydil, *Mu'cemü'l-emkine*, 402.

⁸⁸ Öztürk, *Hicaz Albümü*, 99.

Merve (المروة)⁸⁹: Safâ ve Merve tepeleri Mekke Vadisi ile Mescid-i Harâm arasında bulunan iki tepedir. Sa'yın bitiş yeri olan Merve Tepesi, Safâ Tepesi'nin karşısında ve Kuaykian Dağı'nın eteğinde bulunmaktadır.⁹⁰ Harem-i Şerîf'in kuzeybatısına ve Ka'be'nin Ruknü'l-İrâkî köşesinin karşısına düşmektedir.⁹¹

Minâ (منى)⁹²: Minâ, Mekke ile Müzdelife arasında Mescid-i Harâm'ın 7 km kuzeydoğusunda, harem sınırları içinde bulunmaktadır.⁹³ Cemreler burada bulunmakta ve Hac esnasındaki şeytan taşlama görevi burada yapılmaktadır. Akabe Cemresi, Mekke cihetinde, Birinci cemre Mescid-i Hayf tarafında, ortanca cemre ise bu ikisi arasında yer almaktadır.⁹⁴

Muhassab (المحصب)⁹⁵: Mekke ile Mina arasında bulunan Muhassab, Mina'ya daha yakındır.⁹⁶ Muhassab'ın, Hacûn'dan Mina yolu üzerindeki Hurmâniyye denilen yere kadar olduğu da söylenmiştir.⁹⁷ Hz. Peygamber kaza umresinde, Mekke'nin fethi ve Veda Haccı'nda burada konaklamış, öğle, ikindi ve akşam namazlarını burada kılmıştır. Buna "tahsib" denilmiştir.⁹⁸

Müşellel (المشئل)⁹⁹: Mekke yolunda, Kızıl Deniz tarafından Kudeyd'e inen bir tepedir.¹⁰⁰ Kudeyd'in kuzeyinde bulunmaktadır.¹⁰¹ Hz. Peygamber'in yıktığı, Evs ve Hazrec'in putu olan Menât bu mevkide bulunmaktaydı.¹⁰²

Müzdelife (المزدلفة)¹⁰³: Arafat ile Mina arasında bulunmaktadır. Aynı zamanda Cem' olarak da adlandırılmaktadır. Hac esnasında Arafat vakfesinden sonra buraya gelinir ve akşam ile yatsı namazları burada cem edilir. Sabah namazından sonra ise vakfe yapılır.¹⁰⁴ Mekke ile arasında 13 km mesafe olan Müzdelife'nin toplam alanı 963 hektardır ve günümüzde sınırları işaret levhalarıyla belirlenmiştir.¹⁰⁵

Nahle (نخلة)¹⁰⁶: Nahletü's-Şâmiyye ve Nahletü'l-Yemâniyye olmak üzere iki Nahle vardır. Nahletü'l-Yemâniyye Mekke'ye iki gece uzaklıkta, eski Mekke-Tâif yolu üzerinde bulunan bir vadidir. Batnu Nahle olarak da bilinmektedir.¹⁰⁷ Resûlullah (s.a.) Tâif dönüşü bir süre burada kalmıştır ve gece yarısı namaz kılarken buradan geçmekte olan cinler Kur'ân-ı Kerim'i dinle-

⁸⁹ Buhârî, "Salât", 30; Hac 23, 31, 32, 34, 37, 69, 70, 72, 79, 80, 81, 104, 115, 125, 128, 145, 148; "Hac", 63; "Umre", 10, 11; "Muhsar", 2; "Cihâd", 105; "Enbiyâ", 9; "Menâkıbu'l-ensâr", 2; "Megâzi", 36, 44, 78; "Tefsîr", (2) 21, (26) 2, (34) 2, (53) 3, (111) 1; "Temenni", 3.

⁹⁰ Yâkut, *Mu'cem*, 5: 116.

⁹¹ Öztürk, *Hicaz Albümü*, 47.

⁹² Buhârî, "İlim", 18, 23; "Salât", 10, 90; "Ezân", 161; "İdeyn", 9, 12, 25; "Taksîr", 2; "Hac", 22, 31, 33, 45, 75, 77, 81, 83, 84, 98, 101, 124, 130, 132, 133, 136, 137, 142, 146; "Umre", 6, 9; "Cezâü's-sayd", 7, 25; "Cizye", 16; "Menâkıbu'l-Ensâr", 15, 36; "Megâzi", 78; "Tefsîr", (9) 2, (9) 3; "Edâhî", 3, 16; "Libâs", 73; "Edeb", 43; "Temenni", 3.

⁹³ Mehmet Şener, "Mina", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 30: 96.

⁹⁴ Bağdâdî, *Merâsid*, 3: 1312.

⁹⁵ Buhârî, "Hac", 33, 144, 146, 148; "Umre", 9; "Cihâd", 180.

⁹⁶ Yâkut, *Mu'cem*, 5: 62.

⁹⁷ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2: 160; Fâsî, *Şifâ*, 409-411.

⁹⁸ Salim Ögüt, "Ebtah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 82.

⁹⁹ Buhârî, "Hac", 79; "Tefsîr", (53) 3.

¹⁰⁰ Bağdâdî, *Merâsid*, 3: 1277; Himyerî, *er-Ravzu'l-mî'târ*, 560.

¹⁰¹ Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 275.

¹⁰² Bekrî, *Mu'cemu mâ ista'cem* 3: 1055; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1: 125.

¹⁰³ Buhârî, "Vudû", 6; "Hac", 22, 93, 95, 96, 97, 98, 101; "Tefsîr", (2) 35.

¹⁰⁴ Aynî, *Umde*, 2: 259; Yâkut, *Mu'cem*, 5: 120.

¹⁰⁵ Öztürk, *Hicaz Albümü*, 65.

¹⁰⁶ Buhârî, "Ezan", 105; Buhârî, "Tefsîr", (72) 1.

¹⁰⁷ Aynî, *Umde*, 6: 37.

mişlerdir.¹⁰⁸ Nahletü's-Şâmiyye ise Mekke'ye bir gece uzaklıkta, Yemen yolunda bulunan bir vadidir.¹⁰⁹ Bu iki vadi Mekke'nin kuzeydoğusuna 43 km mesafede¹¹⁰, İbn Ma'mer Bostanı denilen yerde birleşerek Merrü'z-Zahrân Vadisi'ni oluşturmaktadır.¹¹¹

Safâ (الصفا)¹¹²: Safâ Tepesi sa'yın başlangıç yeridir. Bu tepeye çıkıldığında Hacerü'l-Esved'in hizasına gelinir.¹¹³ Safâ, Mekke'nin doğusundaki Ebû Kubeys Dağı'nın eteğinde, ona bitişik bir tepeyken, Suudi Devleti Harem-i Şerîf'i genişletirken sellerin akması için bu ikisinin arasını ayırmıştır.¹¹⁴ Hâlihazırda Safâ ile Merve tepeleri arasındaki mesafe 394,5 metredir.¹¹⁵ Bu iki tepe de Mescid-i Haram külliyesine katılmış ve Mescid-i Haram ile birleştirilmiştir. Safa'da bir iki kaya, Merve'de ise taban seviyesinden hafif pürüz yapılarak tepe olduğuna işaret edilmiştir.¹¹⁶

Sebîr (ثبير)¹¹⁷: Mekke ile Arafat arasında bulunan¹¹⁸ Sebir Dağı, Mekke'deki dağların en büyüğü ve en yükseğidir.¹¹⁹ Mekke'de Sebîr adında başka dağlar da bulunmaktadır.¹²⁰ Ancak Müzdelife'deki Sebir Dağı, Sebîru'n-Nıs' olarak bilinmektedir.¹²¹ Arafat'dan Mina'ya giderken sol tarafta kalan¹²² Sebîr'in yüksekliği yaklaşık olarak 1,5 mildir (yaklaşık 2,5 km).¹²³ Bu dağ, günümüzde Mekke halkı tarafından Cebelü'r-Raham olarak adlandırılmaktadır.¹²⁴

Semed (ثمد)¹²⁵: Hudeybiye'de bulunan, suyu kışın az olup yazın ise yok olan bir kuyudur.¹²⁶

Seniyyetü'l – Ulyâ (الثنية العليا) ve **Seniyyetü's - Süflâ (الثنية السفلى)**¹²⁷: Seniyyetü'l-Ulyâ, Muallâ kabristanına inilen tepedir. Buraya Kedâ' da denilmektedir. Seniyyetü's-Süflâ ise Mekke'nin aşağı kısmında, Zû Tuvâ'ya inen tepedir. Buraya Küdâ da denilmektedir.¹²⁸

Serif (سرف)¹²⁹: Mekke yakınında bir vadidir. Hz. Peygamber kaza umresinden dönerken Hz. Meymûne ile burada evlenmiştir. Hz. Meymûne hicrî 38 senesinde Hz. Peygamber'le evlendiği yerdeki ağacın altında vefat etmiş ve oraya defnedilmiştir.¹³⁰ Serif Vadisi, Cebelü Ezlam ve Cebelü's-Sitâr'dan başlayıp Merrü'z-Zahrân'a kadar ulaşır.¹³¹ Mekke'nin kuzeyine 12 km mesafeden geçen¹³² Serif Vadisi, bugün Nüveyriye ismiyle bilinmektedir ve Medine'den Mekke'ye

¹⁰⁸ Öztürk, *Hicaz Albümü*, 93.

¹⁰⁹ Yâkut, *Mu'cem*, 5: 277-278.

¹¹⁰ Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 287.

¹¹¹ Mar'aşlî, *Mevsûatu's-sîre*, 642.

¹¹² İlgili rivayetler "Merve" maddesinde zikredilmiştir.

¹¹³ Yâkut, *Mu'cem*, 3: 411.

¹¹⁴ Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 159.

¹¹⁵ Ebû Halîl, *Atlâsu'l-hadîs*, 339.

¹¹⁶ Bedîr, *Kur'ân-ı Kerîm Atlası*, 460.

¹¹⁷ Buhârî, *Hac* 64, 100; "Cihâd", 194; "Menâkıbu'l-ensâr", 26.

¹¹⁸ Yâkut, *Mu'cem*, 2: 72.

¹¹⁹ Yâkut, *Mu'cem*, 2: 72; Himyerî, *er-Ravzu'l-mi'târ*, 149.

¹²⁰ Yâkut, *Mu'cem*, 2: 72; İbn Hacer, *Feth*, 1: 94.

¹²¹ Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2: 280; Fakihî, *Ahbâru Mekke*, 4: 167.

¹²² İbn Hacer, *Feth*, 1: 94.

¹²³ Himyerî, *er-Ravzu'l-mi'târ*, 149.

¹²⁴ Mar'aşlî, *Mevsûatu's-sîre*, 185; Bilâdî, *Mu'cemü'l-meâlim*, 71.

¹²⁵ Buhârî, "Şurût", 15.

¹²⁶ İbn Hacer, *Feth*, 5: 336.

¹²⁷ Buhârî, "Hac", 40, 41.

¹²⁸ Aynî, *Umde*, 9: 209; İbn Cüneydil, *Mu'cemü'l-emkine*, 123.

¹²⁹ Buhârî, "Hayz" 1'den sonraki bâb; 7; "Hac", 33; "Umre", 9; "Megâzî", 44; "Edâhî", 3, 10.

¹³⁰ Yâkut, *Mu'cem*, 3: 212; Hîmyerî, *Ravzu'l-mi'târ*, 312; Bekrî, *Mu'cemu mâ ista'cem*, 3: 735; Kastallânî, *Mevâhib*, 1: 503.

¹³¹ İbn Cüneydil, *Mu'cemü'l-emkine*, 280.

¹³² Ebû Halîl, *Atlâsu'l-hadîs*, 218; Mar'aşlî, *Mevsûatu's-sîre*, 326.

giden yol üzerinde Vâdî Fâtîma ile Tenîm arasında bulunmaktadır.¹³³ Serif'te Hz. Meymûne'nin kabrinin olduğu yerde Osmanlı zamanında kubbeli bir kabir, mescid ve bir sebil bulunurken şimdi herhangi bir yapı mevcut olmayıp sadece etrafı duvarlarla çevrili bir kabir bulunmaktadır.¹³⁴

Sevr (ثور)¹³⁵: Mekke'nin güneyinde, Yemen yolu üzerinde yer alan bir dağdır. Yüksekliği yaklaşık olarak 1 mildir (1600 m). Bu dağın tepesinde Hz. Peygamber'in ve Hz. Ebû Bekir'in hicret esnasında gizlendiği mağara bulunmaktadır.¹³⁶ Bu mağara Mescid-i Harâm'ın güneydoğu yönünde ve yaklaşık 4 km uzağında olan dağın zirvesindedir.¹³⁷

Şâme (شامة)¹³⁸: Mekke'nin yakınında Tafil Dağı civarında bulunan bir dağdır.¹³⁹ Mekke'nin güneybatısına 90 km mesafede olan bu dağ hâlâ aynı isimle bilinmektedir.¹⁴⁰

Tafil (طفيل)¹⁴¹: Mekke'nin güneybatısında bulunan Tafil Dağı, Şâme Dağı'nın kuzeyine düşmektedir. Mekke'ye 75 km mesafededir.¹⁴²

Tâif (الطائف)¹⁴³: Ğazvân Dağı'nda bulunan ve önceleri Vecc olarak isimlendirilen bir şehirdir.¹⁴⁴ Mekke'nin güneydoğusunda, 99 km uzaklıkta bulunmaktadır.¹⁴⁵ Günümüzde de Mekke Eyaleti'ne bağlı bir şehirdir. Hz. Peygamber'in Tâif'ten dönüşte sığındığı bahçe de şehrin batısına kalan Vâd-i Vecc'de, Mesnâ bölgesindedir. Addâs adlı kölenin Hz. Peygamber'e ikramda bulunduğu bu bahçenin anısına buraya Mescid-i Addâs adında bir mescit inşa edilmiştir ve bu mescit hâlen mevcuttur.¹⁴⁶

Ten'im (التعيم)¹⁴⁷: Mekke ile Serif arasında, Mekke'nin kuzeyinde bulunmaktadır. Hz. Âişe'nin buradan ihrama girmiş olması sebebiyle Ten'im, Mekke'den umre yapacak olanların ihrama girdiği yerlerden biridir. Burada Âişe Mescidi bulunmaktadır.¹⁴⁸ Harem'in Medine yönündeki sınırını teşkil eden Ten'im, en yakın hill bölgesidir.¹⁴⁹ Mekke'ye uzaklığı 7,5 kilometredir.¹⁵⁰

Ukâz (عكاظ)¹⁵¹: Mekke'ye üç gece uzaklıkta bulunan Ukâz, Tâif'in kuzeydoğusunda ve 35 km mesafede bulunan Haviyye beldesinin kuzeydoğusunda yer almaktadır.¹⁵² Cahiliye devrinde burada Arapların en büyük panayırı olan Ukaz panayırı kurulmuştur.¹⁵³

¹³³ İbn Cüneydîl, *Mu'cemü'l-emkine*, 277.

¹³⁴ Öztürk, *Hicaz Albümü*, 83.

¹³⁵ Buhârî, "İcâre", 3, 4; "Menâkıbu'l-ensâr", 45; "Megâzî", 29; "Libâs", 16.

¹³⁶ Yâkut, *Mu'cem*, 2: 86; Himyerî, *er-Ravzu'l-mi'târ*, 151.

¹³⁷ Adnan Demircan, "Sevr Mağarası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37: 5.

¹³⁸ Buhârî, "Menâkıbu'l-Ensâr", 46; "Merdâ", 8, 22.

¹³⁹ Bağdâdî, *Merâsid*, 2: 776.

¹⁴⁰ İbn Cüneydîl, *Mu'cemü'l-emkine*, 291.

¹⁴¹ Buhârî, "Menâkıbu'l-Ensâr", 46; "Merdâ", 8, 22.

¹⁴² İbn Cüneydîl, *Mu'cemü'l-emkine*, 311.

¹⁴³ Buhârî, "Vekâlet", 7; "İtk", 13; Hibe 24; "Humus", 15; Megazi 24, 55,57; "Nikah", 114; "Libâs", 62; "Edeb", 68; "Diyât", 10; "Tevhîd", 31.

¹⁴⁴ Yâkut, *Mu'cem*, 4: 8.

¹⁴⁵ Ebu'l-Halîl, *Atlâsu'l-Hadis*, 244.

¹⁴⁶ Bedir, *Kur'ân-ı Kerîm Atlası*, 516; Öztürk, *Hicaz Albümü*, 92.

¹⁴⁷ Buhârî, "Hayz", 15, 16, 18; "Hac", 3, 31, 34, 77, 81, 145, 151; "Umre", 5, 6, 7; "Cihâd", 125; "Megâzî", 78; "Temennî", 3.

¹⁴⁸ Yâkut, *Mu'cem*, 2: 49.

¹⁴⁹ Bağdâdî, *Merâsid*, 1: 277; Fâsî, *Şifâ*, 1: 380.

¹⁵⁰ Ebû Halîl, *Atlâsu'l-hadis*, 94.

¹⁵¹ Buhârî, "Ezân", 105; "Hac", 150; "Buyû", 1, 35, 20; "Şurût", 15; "Tefsîr", (72) 1.

Uşfân (عسفان) ¹⁵⁴: Mekke ile Medine arasında bulunan bir kasabadır. Mekke'nin kuzeyine 49 mil (yaklaşık 80 km), denize ise 10 mil (16 km) uzaklıktadır.¹⁵⁵ Hz. Peygamber, hicret, vedâ haccı ve umre yolculukları sırasında burada konaklamıştır. Bugün Mekke otobanından bir girişi vardır. Burada suyu az ve acı olan bir kuyu Hz. Peygamber'in mucizesiyle suyu bol ve tatlı hale gelmiştir. Bi'ri Tefle adıyla anılan bu kuyu yakın zamanda kapatılmış, bir depo ile beş adet musluk ilave edilmiştir.¹⁵⁶

Zemzem (زمزم) ¹⁵⁷: Zemzem “bol, bereketli su” anlamına gelmektedir. Hz. Hacer'in oğlu İsmail'e su araması esnasında mucizevi bir şekilde ortaya çıkmıştır. Daha sonraki zamanlarda kaybolan Zemzem Kuyusu Hz. Peygamber'in dedesi Abdulmuttalib tarafından gördüğü rüya üzerine bulunup ortaya çıkarılmıştır.¹⁵⁸ Zemzem suyunun kuyusu Mescid-i Harâm'da Kâbe'nin 18 m. güneydoğusunda Hacerü'l-esved'in tam karşısındaydı. Mescid-i Harâm'ın genişletilmesi sırasında, izdihama yol açtığı için zemzem binası kaldırılarak su dağıtım yer altına alındı ve merdivenlerle aşağıya açılan girişi de revakların önüne doğru çekildi. Bunun da tavafı engellemesi sebebiyle giriş tamamen kapatılarak suyun Mescid-i Harâm'ın birçok yerine konulan bidadonlarla dağıtım yoluna gidildi.¹⁵⁹

Zû Tuvâ (ذو طوى) ¹⁶⁰: Mekke'de bulunan bir vadidir.¹⁶¹ Muallâ Kabristanı ile Rîu'l-Kuhl olarak da bilinen Seniyyetü'l-Hadrâ' arasında yer almaktadır.¹⁶² Mekke fethinde ve Veda Haccı'nda Hz. Peygamber burada gecelemiş, sabah namazını burada kıldıktan sonra Mekke'ye girmiştir.¹⁶³ El-Uteybiyye ve Cervel günümüzde imar edilmiş halde olan Zû Tuvâ'nın mahallelerindedir. Hz. Peygamber'in veda haccında konakladığı yerde bulunan Zû Tuvâ Kuyusu Cervel'de bulunmakta ve yeri bilinmektedir.¹⁶⁴

Zülmecâz (ذو المجاز) ¹⁶⁵: Arafat'ın arka tarafında, 1 fersah (5 km) uzaklıkta bulunmaktadır.¹⁶⁶ Cahiliye devrindeki Arap panayırlarından biri olan Zü'l-Mecâz, Ukâz panayırına yakın bir yerdedi. Zilhicce ayının başında kurulup tevriye gününe kadar devam eder buradan da Mina'ya gidilirdi.¹⁶⁷ Burası bugün Kebke Dağı'nın batı tarafında bulunmakta ve yeri bilinmektedir.¹⁶⁸

Netice itibarıyla *Sahîh-i Buhârî* hadisleri incelendiğinde Mekke-i Mükerrreme ve çevresinde bulunan kırk dört yer isminin zikredildiği tespit edilmiştir. Tespit edilen bu yer isimlerinden on dördü dağ veya tepe ismidir. Mekke şehri dağlık bir bölgede kurulmuştur ve şehrin etrafı dağlarla çevrilidir. Bu sebeple tespit edilen yer isimleri içerisinde dağ ve tepe isimleri önemli bir yer kapsamaktadır. Mekke ve çevresinde dağların çokluğuyla birlikte vadilerin sayısı da fazladır. Nitekim kendisi de bir vadide kurulmuş olan Mekke'de on üç tane de vadi ismi tespit edil-

¹⁵² Bilâdî, *Mu'cemü'l-meâlim*, 215.

¹⁵³ Yâkut, *Mu'cem*, 4: 142.

¹⁵⁴ Buhârî, “Savm”, 38; “Cihâd”, 197; “Megâzi”, 29.

¹⁵⁵ Himyerî, *er-Ravzu'l-mi'târ*, 421; Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 191.

¹⁵⁶ Öztürk, *Hicaz Albümü*, 96.

¹⁵⁷ Buhârî, “Salât”, 1; “Hac”, 75, 76; “Musâkât”, 10; “Bed'ü'l-Halk”, 6; “Enbiyâ”, 5, 9; “Menâkıb”, 11.

¹⁵⁸ Yâkut, *Mu'cem*, 3: 147-149.

¹⁵⁹ Öztürk, *Hicaz Albümü*, 47.

¹⁶⁰ Buhârî, “Salât”, 8; “Hac”, 29, 38, 39, 148, 149.

¹⁶¹ Himyerî, *er-Ravzu'l-mi'târ*, 397.

¹⁶² Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 2: 297.

¹⁶³ İbnü Seyyidi'n-Nâs, *Uyûnu'l-eser*, 2: 343.

¹⁶⁴ Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 176.

¹⁶⁵ Buhârî, “Hac”, 150; “Buyû”, 1, 35.

¹⁶⁶ Yâkut, *Mu'cem*, 5: 55.

¹⁶⁷ Ebû Halîl, *Atlâsu's-sîre*, 34.

¹⁶⁸ Bilâdî, *Mu'cemü'l-meâlim*, 279.

miştir. Ayrıca su ve kuyuların çok fazla olmadığı kurak bir bölge olan Mekke ve çevresindeki sadece dört su ve kuyu isminin *Sahîh-i Buhârî* hadislerinde zikredildiği görülmüştür. Geri kalan on dört yer ismini ise doğrudan bu kategorilerden birine dahil etmek mümkün olmamıştır.

II. MEDİNE VE ÇEVRESİ

Bu başlıkta hicretin ardından Hz. Peygamber'in vefatına kadar on yıl süreyle ikamet ettiği Medine ve çevresindeki yerler alfabetik olarak ele alınacaktır.

Âir (عائر) ¹⁶⁹: Medine'nin güneyinde bulunan ve doğudan batıya doğru uzanan bir dağdır. Nakî' Harre'sine bitişik olan Âir dağı, Medine'nin güneyindeki harem sınırını teşkil etmektedir. ¹⁷⁰ Bu dağ, Mescid-i Nebevî'nin 8 km güneyinde, Zuhuleyfe yakınlarında bulunmaktadır. ¹⁷¹

Akîk Vadisi (وادي العقيق) ¹⁷²: Medine'nin güneybatısında bulunan bir vadidir. Medinelilerin mi-katı olan Zuhuleyfe de bu vadiye bulunmaktadır. ¹⁷³ Pınarların, hurmalıkların, Medinelilerin mülklerinin ve yazlıklarının bulunduğu Akîk Vadisi, ¹⁷⁴ Medine'nin güneyindeki Nakî'de baş-lar, Bi'ru Ali'ye oradan Âir Dağı'nın batısına ulaşır, Zu'l-Huleyfe'den geçerek Vebere Har-re'sinin hizasına gelir ve kuzeye doğru ilerler. ¹⁷⁵

Arc (العرج) ¹⁷⁶: Mekke'den Medine'ye giden yol üzerinde ve Hz. Peygamber'in hicret gü-zergâhında yer alan Arc, ¹⁷⁷ Medine'nin güneyinde, 113 km uzaklıkta yer almaktadır. ¹⁷⁸

Avâlî (العوالي) ¹⁷⁹: Medine'nin yukarısında, doğu tarafında yer alan Avâlî, Medine'nin yakınında bulunan köylerden ibarettir. Avâlî'nin Medine'ye en yakın yeri 3-4 mil (5-6 km), en uzak yeri ise 8 mil (12,8 km) uzaklıktadır. ¹⁸⁰ Günümüzde, Mescid-i Nebevî'nin güneydoğusunda yer alan ve Avâlî Mahallesi olarak adlandırılan, bostanların ve ağaçların çok olduğu bir mahalledir. ¹⁸¹

Ayneyn (عينين) ¹⁸²: Medine'nin kuzeyinde Uhud Dağının karşısında bulunan bir tepedir. Uhud Dağı ile arasında Kanât Vadisi bulunmaktadır. Uhud savaşı esnasında Hz. Peygamber'in bu tepeye okçuları yerleştirmiş olması sebebiyle Cebelü'r-rumât (okçular tepesi) adıyla da anılmaktadı. ¹⁸³ Ayneyn Tepesi'nin Medine'ye uzaklığı 5 km'dir. ¹⁸⁴

Bakû'l-Ğarkad (بقيع الغرقاد) ¹⁸⁵: Bakû'l-Ğarkad, Medine'de Hz. Peygamber zamanında kurulan ve günümüzde de kullanılan bir mezarlıktır. Mescid-i Nebevî'nin yakınında, doğu tarafında bulunmaktadır. Muhacirlerden olan Osman b. Ma'zûn vefat ettiğinde bu bölgede bulunan ve "ğarkad" adı verilen dikenli ağaçlar kesilerek buraya defnedilmiş ve burası mezarlık haline gel-

¹⁶⁹ Buhârî, "Fedâilu Medîne", 1; "Cizye", 10, 17; "Ferâiz", 21; "İ'tisâm", 5.

¹⁷⁰ Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 203.

¹⁷¹ Ağırakça, Ahmet, "Âir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 200.

¹⁷² Buhârî, "Hac", 16; "Muzâraat", 16; "İ'tisâm", 16.

¹⁷³ İdris Bostan, "Akik Vadisi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 263.

¹⁷⁴ Yâkut, *Mu'cem*, 4: 138.

¹⁷⁵ Abduülkuddûs Ensârî, *Âsâru'l-Medineti'l-Münevvere* (Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1973), 221.

¹⁷⁶ Buhârî, "Salât", 89.

¹⁷⁷ Himyerî, *er-Ravzu'l-mi'tar*, 409.

¹⁷⁸ Bilâdî, *Mu'cemü'l-meâlim*, 203.

¹⁷⁹ Buhârî, "Mevâkit", 13; Buhârî, "Cuma", 15; "İ'tisâm", 16.

¹⁸⁰ Aynî, *Umde*, 2: 104.

¹⁸¹ Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 203.

¹⁸² Buhârî, "Megâzî", 24.

¹⁸³ Bilâdî, *Mu'cemü'l-meâlim*, 219.

¹⁸⁴ Ahmet Önkâl, "Ayneyn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4: 270.

¹⁸⁵ Buhârî, "Cenâiz", 82, "Tefsîr", (92) 3, 6.

miştir. Mutlak olarak kullanılan Bakî' kelimesi de Bakî'u'l-Ğarkad'ı ifade eder. Bakî' Kabristanı'nda on bine yakın sahâbî medfûndur.¹⁸⁶

Bedr (بدر)¹⁸⁷: Medine ile Mekke arasında bulunan bir su kaynağı ve köyün adıdır. Hz. Peygamber ve müşrikler arasındaki ilk savaş hicretin ikinci yılında burada gerçekleşmiş ve müminlerin zaferiyle sonuçlanmıştır.¹⁸⁸ Bedir, günümüzde Medine'ye yaklaşık 150 km, Mekke'ye 310 km uzaklıkta bir belde haline gelmiştir.¹⁸⁹ Bedir Şehitliği ise şehre bitişik olup şehrin güneyinde yer alır. Şehrin batısında olan dağlara da Cibril'in ve diğer meleklerin indiği rivayet edilir.¹⁹⁰ Resûlullah'ın (s.a.) savaşı idare etmesi için kurulan gölgeliğin bulunduğu, Bedr'e hâkim bir tepede Mescid-i Arîş inşa edilmiştir. Bu mescidin ilk defa ne zaman inşa edildiği bilinmemektedir. Bugün burada modern tarzda inşa edilmiş bir mescit bulunmaktadır. Mescid-i Arîş'in kible duvarının bittiği yerden Medine-Mekke yoluna kadar uzanan hurmalığın bulunduğu yer savaşın geçtiği alandır. Müslümanların karargâhı ise bugün Bedir Kabristanı'nın kuzeydoğusunda bulunan hurmalık yerdir.¹⁹¹

Benû Meğâle Kalesi (أطم بني مغالة)¹⁹²: Mescid-i Nebevî'nin sağ ön kısmında bulunan Benû Meğâle'ye ait kaledir.¹⁹³ Bu kale Mescid'in batısında Babu'r-Rahme tarafında bulunmaktaydı.¹⁹⁴

Benû Sâide Kalesi (أجم بني ساعدة)¹⁹⁵: Mescid-i Nebevî yakınında Buzâa tarafında oturan Benû Sâide'ye ait kaledir.¹⁹⁶

Beydâ (البيداء)¹⁹⁷: Mekke ile Medine arasında bulunan düzlük bir yerdir.¹⁹⁸ Zu'l-Huleyfe ile Zâtü'l-Ceyş arasında, Zu'l-Huleyfe'nin batısında yer alır ve Zu'l-Huleyfe'nin bitiminde Beydâ' başlar.¹⁹⁹ Bugün Beydâ'da televizyon binası ve bir ortaokul bulunmaktadır.²⁰⁰

Beyruhâ' (ببرحاء)²⁰¹: Burası Medine'de Mescid'in yakınında Ebû Talhâ'ya ait bir bahçe idi. Benî Cüdeyle kasrı olarak da bilinmekteydi.²⁰² Mescid-i Nebevî'nin genişletilmesi esnasında yok olması sebebiyle yerinin tespiti zordur. Ancak Mescid-i Nebevî'nin kuzeydoğusunda Bâbu'l-Mecidî tarafında olduğu söylenmektedir.²⁰³

¹⁸⁶ Himyerî, *er-Ravzu'l-mi'târ*, 113; Ensârî, *Âsâru'l-Medîne*, 175.

¹⁸⁷ Buhârî, "Vekâlet", 2; "Musâkaat", 13; "Sulh", 12; "Cihâd", 14, 78, 98, 141, 142, 164, 170, 172, 195; "Humus", 1, 14, 16, 18; "Cizye", 21; "Menâkıb", 25; "Menâkıbu'l-ensâr", 29; "Megâzi", 2, 3, 5, 6, 8, 9, 10, 14, 17, 29, 80; "Tefsîr", (3) 15, (5) 4, (8) 1, (22) 3, (38) 2, (54) 5; "Edeb", 74; "İstizân", 23; "Rikâk", 51; "İstitâbe", 9; "Ta'bîr", 39.

¹⁸⁸ Yâkut, *Mu'cem*, 1: 357.

¹⁸⁹ Bilâdî, *Mu'cemü'l-meâlim*, 41; İbn Cüneydil, *Mu'cemü'l-emkine*, 68; Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 44.

¹⁹⁰ Bedir, *Kur'ân-ı Kerîm Atlası*, 105.

¹⁹¹ Öztürk, *Hicaz Albümü*, 155.

¹⁹² Buhârî, "Edeb", 97.

¹⁹³ Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 30.

¹⁹⁴ İbn Cüneydil, *Mu'cemü'l-emkine*, 36.

¹⁹⁵ Buhârî, "Eşribe", 30.

¹⁹⁶ Şurrâb, *Mu'cemü'l-meâlim*, 30.

¹⁹⁷ Buhârî, "Teyemmüm", 1; "Hac", 23, 27, 77, 105, 114, 119; "Buyû", 49; "Fedâilu's-sahâbe", 5; "Tefsîr", (5) 3.

¹⁹⁸ Yâkut, *Mu'cem*, 1: 523.

¹⁹⁹ İbn Cüneydil, *Mu'cemü'l-emkine*, 98.

²⁰⁰ Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 67.

²⁰¹ Buhârî, "Zekât", 44; "Vekâlet", 15; "Vesâyâ", 14, 17, 26; "Tefsîr", (3) 5; "Eşribe", 13, "Eymân ve'n-nuzûr", 33.

²⁰² Yâkut, *Mu'cem*, 1: 524; Ali b. Abdullah Ebu'l-Hasen es-Semhûdî, *Vefâü'l-vefâ bi ahhâri dâri'l-Mustafâ* (Beyrût: Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1419), 3: 132.

²⁰³ Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 41; İbn Cüneydil, *Mu'cemü'l-emkine*, 101.

Buâs (بعث)²⁰⁴: Medine'nin güneydoğusunda bulunan bir vahadır.²⁰⁵ Medine'ye iki gece uzaklıktadır. Beni Kureyza toprakları üzerinde bulunan bu yerde İslam'dan önce Evs ve Hazrec kabileleri arasında bir savaş meydana gelmiştir ve bu savaş "yevmu Buâs" olarak anılmıştır.²⁰⁶

Buthân-Bakû Buthân (بطحان- بقیع بطحان)²⁰⁷: Mescid-i Nebevi yakınında doğu harresinde başlayıp Cemmâdât'ın kuzeyinde Akik Vadisi'ne ulaşan bir vadidir.²⁰⁸ Benû Nadîr Yahudileri Medine'ye geldiklerinde Medine'nin üç büyük vadisinden biri olan bu vadiye yerleşmiş, burada bahçeler yapmışlar ve kaleler inşa etmişlerdir. Bilindiği üzere Hz. Peygamber Benû Nadîr Yahudilerini buradan çıkarmıştır.²⁰⁹ Buthân günümüzde Seyh ismiyle anılmaktadır.²¹⁰

Büveyra (البويرة)²¹¹: Teymâ' ile Medine arasında yer alan Büveyra,²¹² doğu harresinde başlayan Müzeyneb Vadisi üzerinde yaşayan Benî Nadîr Yahudilerinin topraklarında bulunmaktaydı.²¹³ Uhud gazvesinden sonra Resûlullah altı ay boyunca Benî Nadîr ile gazâ etmiş ve onların Büveyra'da bulunan ekinlerini, hurma ağaçlarını yaktırmış ve kestirmiştir.²¹⁴

Cemel Kuyusu (بئر جمل)²¹⁵: Medine'de, Medinelilerin mülklerinin bulunduğu bir yerdir.²¹⁶ Akik Vadisi'nin sonunda yer alan Cemel Kuyusu, Şam yönünden Medine'ye 3 mil (4,8 km) uzaklıkta olan²¹⁷ Curuf tarafında bulunmaktadır. Ancak günümüzde yok olup gitmiştir ve bilinmemektedir.²¹⁸

Ebvâ (الأبواء)²¹⁹: Mekke ile Medine arasında bulunan bir köydür. Hz. Peygamber'in annesi burada vefat etmiş ve buraya defnedilmiştir.²²⁰ Sukyâ ile Cuhfe arasında bulunan Ebvâ', Medine'ye yaklaşık 190 km uzaklıktadır. Bölge halkı tarafından Resulullah'ın (s.a.) annesi Âmine'ye nisbet edilen kabir bugün Ebvâ'ya birkaç kilometre mesafede, Ümmünnebbî denilen mevkide olup etrafı basit şekilde taş yığınyla çevrilmiştir. Kabrin üzerinde daha önce mevcut olduğu bilinen yapı ise son zamanlarda yıktırılmıştır.²²¹ Ebvâ, günümüzde Hureybe ismiyle bilinmektedir.²²²

Erîs Kuyusu (بئر أريس)²²³: Kuba Mescidi'nin yanında bulunan bir kuyudur. Hz. Osman hilafetinin altıncı yılında Hz. Peygamber'e ait olan ve mühür olarak kullanılan yüzüğü bu kuyuya düşürmüştür.²²⁴ Bütün aramalara rağmen yüzük bulunamamıştır. Bu sebeple kuyuya Hâtim Kuyusu da denilmektedir. Medine ile arasında 2 mil (3,2 km) kadar mesafe bulunan bu kuyunun suyu

²⁰⁴ Buhârî, "İdeyn", 2, 3; "Cihâd", 81; "Menâkıbu'l-ensâr", 27, 46.

²⁰⁵ Asri Çubukçu, "Buâs", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 340.

²⁰⁶ Bekrî, *Mu'cemu mâ ista'cem*, 1: 259; Bilâdî, *Mu'cemü'l-meâlim*, 46.

²⁰⁷ Buhârî, "Mevâkıf", 22, 36, 38; "Ezân", 26; "Salâtu'l-havf", 4; "Fedâilu Medîne", 12; "Megâzî", 30.

²⁰⁸ Şurrâb, *Mu'cemü'l-meâlim*, 49.

²⁰⁹ Yâkut, *Mu'cem*, 1: 446.

²¹⁰ İbn Cüneydil, *Mu'cemü'l-emkine*, 81.

²¹¹ Buhârî, "Muzâraat", 6; "Megâzî", 14; "Tefsîr", (59) 2.

²¹² İbn Hacer, *Feth*, 7: 333.

²¹³ İbn Cüneydil, *Mu'cemü'l-emkine*, 94.

²¹⁴ Yâkut, *Mu'cem*, 1: 512.

²¹⁵ Buhârî, "Teyemmüm", 3.

²¹⁶ Yâkut, *Mu'cem*, 1: 299.

²¹⁷ Yâkut, *Mu'cem*, 2: 128.

²¹⁸ Semhûdî, *Vefâ*, 3: 131.

²¹⁹ Buhârî, "Cezâu's-sayd", 6; "Hîbe", 6, 17; "Cihâd", 146.

²²⁰ Himyerî, *er-Ravzu'l-mi'târ*, 6.

²²¹ Mustafaî Fayda, "Ebvâ", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10: 378.

²²² Bilâdî, *Mu'cemü'l-meâlim*, 14.

²²³ Buhârî, "Fedâilu's-sahâbe", 5; "Libâs", 46, 50, 55.

²²⁴ Yâkut, *Mu'cem*, 1: 298; Semhûdî, *Vefâ*, 3: 119.

acı iken Hz. Peygamberin kuyuya tükürmesiyle suyu tatlılaşmıştır.²²⁵ Araştırmacılar, kuyunun Kuba Mescidi'nin batısında, eski mescidin kapısına 42 metre uzaklıkta olduğu kanısına varmıştır.²²⁶ Hz. Peygamber'in Kuba Mescid'ine gittiğinde abdest aldığı ve dinlendiği bu kuyunun bugün yeni yapılan Kuba Mescidi'nin batı duvarına 25-30 metre mesafede bulunup, buradan geçen yolun altında kaldığı anlaşılmıştır.²²⁷

Ğâbe (الغابة)²²⁸: Medine'nin yakınında, Şam tarafında Medine halkının mülklerinin bulunduğu bir yerdi.²²⁹ Medine'nin kuzeybatısında, merkeze 6 km mesafede olan Ğâbe, hâlâ aynı isimle bilinmektedir.²³⁰

Ğamîm (الغميم)²³¹: Medine yakınında, Cuhfe ile Râbiğ arasında bulunan bir yerdir.²³² Günümüzde Berkâu'l-Ğamîm olarak bilinmektedir.²³³

Hafyâ' (حفايا)²³⁴: Medine yakınında bulunan bir yerdir. Resûlullah (s.a.) burası ile Seniyyetü'l-Vedâ arasında atları yarıştırmıştır. Hafyâ ile Seniyyetü'l-Vedâ arasında 5 (8 km), 6 (9,6 km) ya da 7 mil (11,2 km) kadar mesafe olduğu söylenmiştir.²³⁵ Günümüzde Hafyâ'nın Medine'nin kuzeyinde, Ğâbe'de bulunan ve Huleyl olarak adlandırılan yer olduğu zannedilmektedir.²³⁶

Hâh (خاخ)²³⁷: Mekke ile Medine arasında yer alan bir bahçedir. Medine'deki Hamrâu'l-Esed yakınındadır.²³⁸ Vâkîdî Hâh Bostanı'nın Zuhuleyfe yakınında, Medine'ye bir berîd (22 km) uzaklıkta olduğunu söylemiştir.²³⁹

Harre (حرة)²⁴⁰: Arapça'da ateşte yanmış gibi görünen, siyah bazalt kütleleri veya parçaları ile örtülü düzlük ve tepeciklerden meydana gelen volkanik alanlara “harre” denilmektedir.²⁴¹ Arabistan'da pek çok harre bulunmaktadır. Ancak bunların çoğu Medine ile Şam arasında yer almaktadır.²⁴² Resûlullah (s.a.) Medine'nin iki kara taşlık arasında olduğunu tasvir etmiştir. Bu iki kara taşlık, doğu harresi olan Harretü Vâkım ile batı harresi olan Harretü'l-Vebera'dır.²⁴³ Buhârî rivayetlerindeki harreler mutlak olarak zikredilmiştir. Ancak hadislerde zikredilen harrelerden çoğunlukla doğu harresi kastedilmekle birlikte Enes'in (r.a.) Ukl veya Ureyne kabileleriyle ilgili

²²⁵ Himyerî, *er-Ravzu'l-mi'târ*, 22.

²²⁶ Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 27.

²²⁷ Mustafa Fayda, “Bi'ri Erîs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6: 194.

²²⁸ Buhârî, “Cuma”, 26; “Buyû”, 32; “Hibe”, 22.

²²⁹ Yâkut, *Mu'cem*, 4: 182.

²³⁰ Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 207; Ensârî, *Âsâru'l-Medîne*, 180.

²³¹ Buhârî, “Şurût”, 15.

²³² Yâkut, *Mu'cem*, 4: 214; İbn Hacer, *Feth*, 5: 335.

²³³ İbn Cüneydîl, *Mu'cemü'l-emkine*, 342.

²³⁴ Buhârî, “Salât”, 41; “Cihâd”, 56; “İtisâm”, 16.

²³⁵ Yâkut, *Mu'cem*, 2: 276.

²³⁶ Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 102.

²³⁷ Buhârî, “Cihâd”, 141; “Megâzi”, 9, 47; “Tefsîr”, (60) 1; “İsti'zân”, 23; “İstitâbe”, 9.

²³⁸ Yâkut, *Mu'cem*, 2: 335.

²³⁹ Semhûdî, *Vefâ*, 4: 66.

²⁴⁰ Buhârî, “Vudû”, 66; “Zekât”, 68; “Musâkaat”, 6, 8; “Sulh”, 12; “Cihâd”, 152; “Menâkıbu'l-ensâr”, 45; “Megâzi”, 37; “Tefsîr”, (4) 12; “Talak”, 11; “Tıb”, 5, 29; “İsti'zân”, 30; “Rikâk”, 13, 14; “Muharibîn min ehli'l küfri ve'r-ridde”, 2, 3, 7, 14.

²⁴¹ Mustafa Küçükbaşçı, “Harre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16: 244.

²⁴² Yâkut, *Mu'cem*, 2: 245.

²⁴³ Ebû Halîl, *Atlâsu'l-hadis*, 144; Küçükbaşçı, “Harre”, 16: 244.

rivayetindeki harre, batı harresidir. Ayrıca Mâiz b. Mâlik'in recmedilmesi ile ilgili rivayette zikredilen harre de Benî Beyâza harresidir.²⁴⁴

Herşâ (هرشى)²⁴⁵: Medine'den ve Şam'dan Mekke'ye giden yol üzerinde, Medine-Şam yolunun kesişim noktasında bulunan, Cuhfe'ye yakın, denizi gören bir tepedir.²⁴⁶ Râbiğ ile Ebvâ arasında yer alan Herşâ, Râbiğ'in kuzeydoğusunda ve 18 km uzağında, Ebvâ'nın ise güneyinde ve 13 km uzağında bulunmaktadır.²⁴⁷

Kâha (القاحاة)²⁴⁸: Mekke ile Medine arasında Medine'ye üç konak yeri uzaklıktadır. Sukyâ ile arasında 1 mil (1,6 km) mesafe vardır.²⁴⁹

Kanât Vadisi (وادي قنات)²⁵⁰: Kanat Vadisi Tâif'teki Vecc Vadisi'nden başlar, Uhud'un güneyine ulaşıp Medine ile Uhud arasından geçer ve Züğâbe'de sona erer.²⁵¹ Medine'nin diğer iki vadisi Buthân ve Akîk vadileri birleştğinde İzam Vadisi'ni oluştururlar. Kanat Vadisi'yle birlikte bu üç vadi Medine'nin bütün etrafını çevrelemektedir.²⁵²

Kubâ (قباء)²⁵³: Kubâ, Medine'ye bir fersah (5,6 km) kadar uzaklıkta bulunan bir köydür.²⁵⁴ İlk mescid olan Kuba Mescidi bu köyde inşa edilmiştir. Hz. Peygamber Medine'ye yerleştikten sonra da binekli ve yaya olarak bu mescidi ziyaret etmiştir.²⁵⁵ Kubâ, zamanla büyüyerek Medine'ye bitişik hale gelmiştir. Kuba Mescidi, Mescid-i Nebevî'nin güneyinde ve 6 km uzaklıkta yer almaktadır.²⁵⁶

Lahyu Cemel (لحي جمل)²⁵⁷: Mekke ile Medine arasında bulunan bir yerdir. Fakat Medine'ye daha yakındır. Medine ile arasında 7 mil (11 km) mesafe vardır. Hz. Peygamber veda haccında burada hacamat yaptırmıştır.²⁵⁸

Maüne Kuyusu (بئر معونة)²⁵⁹: Necd tarafında, Medine'ye dört konak yeri uzaklıkta olan ve Benî Süleym diyarında Üblâ denilen dağların arasında bulunan bir kuyudur.²⁶⁰ Medine'nin yaklaşık 100 km doğusunda bulunmaktadır.²⁶¹

Menâsî' (المناصع)²⁶²: Medine'nin dışında, çoğunlukla kadınların hacet gidermek için çıktığı Menâsî'²⁶³, Mescid'in doğusunda, Bâkî'nin kuzey tarafında bulunmaktaydı.²⁶⁴

²⁴⁴ İbn Cüneydil, *Mu'cemü'l-emkine*, 187.

²⁴⁵ Buhârî, "Salât", 89.

²⁴⁶ İbn Hacer, *Feth*, 1: 570; Yâkut, *Mu'cem*, 5: 398; Bağdâdî, *Merâsîd*, 3: 1455.

²⁴⁷ İbn Cüneydil, *Mu'cemü'l-emkine*, 452.

²⁴⁸ Buhârî, "Cezâü's-Sayd", 4.

²⁴⁹ Yâkut, *Mu'cem*, 4: 290; İbn Hacer, *Feth*, 4: 27.

²⁵⁰ Buhârî, "Cuma", 35; "İstiskâ", 24.

²⁵¹ Ensârî, *Âsâru'l-Medîne*, 237.

²⁵² Bilâdî, *Mu'cemü'l-meâlim*, 257.

²⁵³ Buhârî, "Salât", 32; "Mevâkîf", 13; "Ezân", 54, 106; "Fadlu's-salah", 2, 3, 4; "Amel fi's-salâh", 16; "Sulh", 3; "Menâkıbu'l-ensâr", 45; "Tefsîr", (2) 14, (2) 17, (2) 19, (2) 20; "Akîka", 1; "İstîzân", 41; "Ahkâm", 25; "Ahbâru'l-âhad", 1; "İtisâm", 16.

²⁵⁴ Semhûdî, *Vefâ*, 4: 130.

²⁵⁵ Himyerî, *er-Ravzu'l-mi'târ*, 453.

²⁵⁶ Bilâdî, *Mu'cemü'l-meâlim*, 249.

²⁵⁷ Buhârî, "Cezâü's-sayd", 11; "Tıb", 14, 15.

²⁵⁸ Yâkut, *Mu'cem*, 2: 163; İbn Hacer, *Feth*, 1: 182; İbn Cüneydil, *Mu'cemü'l-emkine*, 381.

²⁵⁹ Buhârî, "Cihâd", 19, 184; "Megâzî", 14, 27, 29.

²⁶⁰ Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 276; Ebû Halîl, *Atlâsu'l-hadîs*, 347.

²⁶¹ Öztürk, *Hicaz Albümü*, 152.

²⁶² Buhârî, "Vudû", 13; "Şehâdât", 15; "Megâzî", 35; "İstîzân", 10.

²⁶³ Yâkut, *Mu'cem*, 5: 202.

²⁶⁴ İbn Hacer, *Feth*, 1: 249; Semhûdî, *Vefâ*, 4: 150; İbn Cüneydil, *Mu'cemü'l-emkine*, 416.

Mescid-i benî Zurayk (مسجد بني زريق)²⁶⁵: Benî Zurayk Mescidi'nin, içerisinde Kur'ân-ı Kerîm okunan ilk mescit olduğu rivayet edilmiştir. Râfi' b. Mâlik ez-Zürakî, Akabe'de Rasûlullah'tan (s.a.) ona nâzil olan ayetleri almış ve kavmini burada toplayarak onlara ayetleri okumuştur. Hz. Peygamber bu mescide girip abdest almış fakat orada namaz kılmamıştır.²⁶⁶ Ayrıca Rasûlullah (s.a.) Kuba'ya giderken uğradığı Mescid-i Benî Zurayk²⁶⁷ ile Seniyyetü'l-Vedâ arasında at yarışı düzenlemiştir. Bu ikisi arasında 1 mil (1,6 km) mesafe vardır.²⁶⁸

Muarres (المعرس)²⁶⁹: Medine'ye 6 mil (9,6 km) uzaklıkta, Zuhuleyfe Mescidi'nin bulunduğu yerdir. "Ta'ris" kelimesi yolcunun seher vaktinde mola verip hafif bir uyku uyuması ve fecirle birlikte tekrar gideceği yere hareket etmesi manasına gelmektedir. Hz. Peygamber de burada bu şekilde mola vermiştir.²⁷⁰

Nahl (نخل)²⁷¹: Medine'nin doğusunda Hinâkiyye beldesinin bulunduğu mevkide Medine'ye 100 km mesafede bir yerdir. Ayrıca Nahl, Hayber'in kuzeyinde bulunan bir yerin de ismidir. Zâtü'r-Rikâ' Gazvesi'nde zikredilen Nahl de burasıdır.²⁷²

Nakî' (النقيع)²⁷³: Medine civarında bulunan bir vadidir. Resûlullah (s.a.) ve Hz. Ömer Nakî'i Müslümanların savaşlarda kullandığı atları ve develeri için tahsis etmiştir.²⁷⁴ Medine'nin güneyine 38 km mesafede,²⁷⁵ Akîk Vadisi'nin başlangıcında bulunan Nakî', o bölgedeki en verimli topraktır.²⁷⁶

Ravhâ' (الروحاء)²⁷⁷: Medine'ye 74 km uzaklıkta Medine-Bedir yolu üzerinde Für' bölgesinde bulunan bir köydür.²⁷⁸ Bugün eş-Şüfeyye ismiyle bilinmektedir.²⁷⁹ Rasûlullah (s.a.) Bedr'e giderken buradan geçmiştir.²⁸⁰ Hz. Peygamber'in ashabıyla birlikte Bedr'e giderken namaz kıldığı mekânda Mescid-i Bi'ri Ravhâ inşa edilmiştir. Mimari açıdan Osmanlı izlerini taşıyan mescit günümüzde harap durumdadır.²⁸¹

Rûme Kuyusu (بئر رومة)²⁸²: Medine'nin kuzeybatısında, Akîk Vadisi'nde bulunan bir kuyudur. Hz. Osman bu kuyuyu, bir kovanı bir dirheme satan bir Yahudi'den otuz beş bin dirheme satın alarak Müslümanlara tasadduk etmiştir.²⁸³ Bi'ru Osmân olarak da anılan bu kuyu günümüzde hala bilinmekte ve Câmîatü'l-İslâmiyye'ye giderken, Tebük'e giden yol ayrımına varmadan sağ

²⁶⁵ Buhârî, "Salât", 41; "Cihâd", 56, 57, 58; "İtisâm", 16.

²⁶⁶ Semhûdî, *Vefâ*, 3: 58.

²⁶⁷ Semhûdî, *Vefâ*, 3: 27.

²⁶⁸ Aynî, *Umde*, 14: 159.

²⁶⁹ Buhârî, "Hac", 15.

²⁷⁰ Yâkut, *Mu'cem*, 5: 155.

²⁷¹ Buhârî, "Megâzi", 32.

²⁷² Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 287; Ebû Halîl, *Atlâsu'l-hadîs*, 179; el-Mar'aşlî, *Mevsûatu's-sîre*, 641.

²⁷³ Buhârî, "Eşribe", 12.

²⁷⁴ Yâkut, *Mu'cem*, 5: 301; Sâlihî, *Sübülü'l-hüdâ*, 4: 353.

²⁷⁵ Ebû Halîl, *Atlâsu'l-Hadîs*, 361.

²⁷⁶ Semhûdî, *Vefâ*, 3: 218; Mar'aşlî, *Mevsûatu's-sîre*, 652.

²⁷⁷ Buhârî, "Buyû", 111.

²⁷⁸ Aynî, *Umde*, 12: 53; Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 131.

²⁷⁹ Ebû Halîl, *Atlâsu'l-Hadîs*, 196.

²⁸⁰ Kastallânî, *el-Mevâhib*, 1: 210.

²⁸¹ Öztürk, *Hicaz Albümü*, 156.

²⁸² Buhârî, "Vesâyâ", 33; "Musâkaat", 1; "Etme", 41.

²⁸³ Yâkut, *Mu'cem*, 1: 299; Bağdâdî, *Merâsîd*, 1: 141; Ensârî, *Âsâru'l-Medîne*, 244.

tarafıta yer almaktadır.²⁸⁴ Kuyunun bulunduğu yer Medine Evkâf idaresi tarafından kiralanıp süs bitkileri ekimi için kullanılmaktadır.²⁸⁵

Ruveyse (الرويسة)²⁸⁶: Mekke ile Medine arasında Medine'ye 17 fersah (96 km) uzaklıkta bir su kaynağı ve yerin ismidir.²⁸⁷ Bugün Medine'den Bedr'e giden yol üzerindeki Müseycid mevkiinin güneyinde ve 17 km uzağında bulunan metruk bir yerdir. Mehattatu Hals ismiyle bilinmektedir.²⁸⁸

Safravât (الصفراوات)²⁸⁹: Safrâvât, Mekke ile Medine arasında bulunup Mekke'ye daha yakın olan ve Merrûz-Zahrân civarında bulunan bir yerdir.²⁹⁰ Günümüzde Cumûm'un kuzeyinde Mûkîdât olarak adlandırılan bölgedir.²⁹¹

Sakîfetü Benî Sâide (سقيفة بني ساعدة)²⁹²: Medine'de Hazrec kabilesinden Benî Sâide'ye ait olan gölgeliktir. Hz. Ebû Bekir'e burada biat edilmiştir.²⁹³ Burası Buzâa civarında Mescid-i Nebvî'nin kuzeybatısında bulunmaktadır.²⁹⁴ Bugün Sakîfetü Benî Sâide'nin yerinde bir park bulunmaktadır.²⁹⁵

Sel' (سَلْع)²⁹⁶: Medîne'de bulunan meşhur bir dağdır.²⁹⁷ Hz. Peygamber, Hendek harbinde karargâhını bu dağın eteğine kurmuş, Sel' Dağı'nı arkasına almış ve önüne de hendeği kazmıştır.²⁹⁸ Dağın batı eteğinde Resûlullah'ın (s.a.) Hendek gazvesi esnasında "Allah seni insanlardan koruyacaktır"²⁹⁹ âyeti nâzil olmadan önce gecelediği Benî Harâm mağarası bulunmaktadır.³⁰⁰ Medine'nin kuzeyindeki bu dağ günümüzde Medine yapılarının içinde kalmıştır. Fetih Mescidi'nin de içlerinde yer aldığı Yedi Mescitler bu dağın güney batısına düşmektedir.³⁰¹

Semğ (سَمَغ)³⁰²: Hz. Ömer'e ait bir hurmalık olduğu ve Hz. Ömer'in Resûlullah (s.a.) zamanında bu hurmalığı tasadduk ettiği bilinmektedir.³⁰³ Bu hurmalığın Medine'de ya da Hayber yakınında olduğu söylenmiştir.³⁰⁴

Seniyyetü'l-Veda' (ثنية الوداع)³⁰⁵: Seniyyetü'l-Vedâ' Medine'nin kuzey ve güney tarafında Medineye gelenlerin karşılandığı ve ayrılanların uğurlandığı iki tepenin adıdır. Hz. Peygamber'in hicret esnasında Medine'ye girdiği Seniyyetü'l-Vedâ', Medine'nin güneybatısında Mekke yolu üzerinde Bi'ru Urve'de yer alan ve harrelerin ortasında kalıp Akîk Vadisi'ne bakan tepeydi.

²⁸⁴ Ebu'l-Halîl, *Atlâsu'l-hadis*, 200.

²⁸⁵ Öztürk, *Hicaz Albümü*, 141.

²⁸⁶ Buhârî, "Salât", 89.

²⁸⁷ Yâkut, *Mu'cem*, 3: 105; Himyerî, *er-Ravzu'l-mî'târ*, 277; Bekrî, *Mu'cemu mâ ista'cem*, 2: 686.

²⁸⁸ Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 131.

²⁸⁹ Buhârî, "Salât", 89.

²⁹⁰ Yâkut, *Mu'cem*, 3: 412; İbn Cüneydil, *Mu'cemü'l-emkine*, 300.

²⁹¹ İbn Cüneydil, *Mu'cemü'l-emkine*, 300.

²⁹² Buhârî, "Eşribe", 30.

²⁹³ Yâkut, *Mu'cem*, 3: 228.

²⁹⁴ Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 141.

²⁹⁵ Öztürk, *Hicaz Albümü*, 103.

²⁹⁶ Buhârî, "Vekâlet", 4; "İstiskâ", 6; "Megâzi", 80; "Zebâih ve's- sayd", 18, 19.

²⁹⁷ Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 142.

²⁹⁸ İbnü Seyyidi'n-Nâs, *Uyûnu'l-eser*, II, 86; Sâlihî, *Sübülü'l-Hüdâ*, 4: 371; Kastallânî, *el-Mevâhibu'l-ledünniyye*, 1: 286.

²⁹⁹ el-Mâide 5/ 67.

³⁰⁰ Ensârî, *Âsâru'l-Medîne*, 203.

³⁰¹ Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 142; İbn Cüneydil, *Mu'cemü'l-emkine*, 286.

³⁰² Buhârî, "Cenâiz", 22'den sonraki bâb.

³⁰³ Aynî, *Umde*, 12: 173.

³⁰⁴ Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 78.

³⁰⁵ Buhârî, "Megâzi", 83; "Salât", 41; "Fedâilu Medîne", 5; "Cihâd", 56, 58, 196; "İtisâm", 16.

Diğer Seniyyetü'l-Vedâ' ise Medine'nin kuzeyinde, Suriye yolu üzerinde, Sel' dağının doğu eteğinde bulunmaktadır. Bu seniyyetü'l-Vedâ' kaynaklarda diğerinden daha fazla geçmektedir. Hz. Peygamber Tebuk gazvesine, Hayber'e ve diğer bazı gazvelere çıkarken kuzeydeki bu Seniyyetü'l Vedâ'dan çıkmış ve buradan dönmüştür.³⁰⁶

Sevr (ثور)³⁰⁷: Medine'nin harem sınırlarından biri sayılan Sevr Dağı, Uhud Dağı'nın arkasında kuzey yönünde yer alan küçük bir dağdır.³⁰⁸ Medine'nin kuzeyine yaklaşık 17 km mesafededir.³⁰⁹

Sırâr (صرار)³¹⁰: Medine'ye 3 mil (4,8 km) uzaklıkta, Irak yolu üzerinde bir yerdir. Ayrıca Sırâr, Medine'ye 3 mil mesafede Vâkım (doğu) Harresi'nin karşısında bulunan eski bir kuyunun da ismidir.³¹¹ Buhârî'deki Câbir (r.a.) rivayetinde zikredilen Sırâr'ın bu kuyu olduğu söylenmiştir.³¹²

Sukyâ (السقياء)³¹³: Mekke ile Medine arasında Fur' Vadisi'nde bulunan bir köydür. Bahçelerin ve hurmalıkların bol olduğu bir yerdir. Arc ile arasında 36 mil (58 km), Ebvâ ile arasında ise 27 mil (43 km) mesafe bulunmaktadır.³¹⁴ Sukyâ bugün Ümmü'l-Berk ismiyle bilinmektedir.³¹⁵

Sunh (السنح)³¹⁶: Avâlî'de, Mescid-i Nebevî'nin kuzeydoğusunda bulunan Hâris b. Hazrec oğullarının oturduğu mahalledir. Hz. Ebû Bekr'in evinin de yer aldığı Suhh ile Hz. Peygamber'in evi, yani Mescid-i Nebevî arasında 1 mil (1,6 km) bulunmaktadır.³¹⁷ Bugün burası Medine'de Urayz olarak bilinen yerin yakınındadır ve buralar imar edilmiş durumdadır.³¹⁸

Şavt (الشوط)³¹⁹: Uhud ile Medine arasında, Sebha'nın doğusunda bulunan bir bahçedir. Hz. Peygamber Uhud gazvesine çıktığında buraya geldiği sırada Abdullah b. Übeyy b. Selül gazveye çıkanların üçte birinin Medine'ye geri dönmesine sebep olmuştur.³²⁰ Günümüzde bu bahçenin yeri bilinmemektedir.³²¹

Şecere (الشجرة)³²²: Zu'l-Huleyfe'de Semura adlı ağacın bulunduğu ve Hz. Peygamber'in konaklayıp ihrama girdiği yerdir. Medine'ye 6 mil (9,6 km) mesafededir.³²³ Günümüzde buraya Zu'l-Huleyfe Mescidi inşa edilmiştir.³²⁴

Ta'hin (تعهن)³²⁵: Mekke ile Medine arasına Sukyâ'ya 3 mil (4,8 km) uzaklıkta bulunan bir su kaynağı ve bu su kaynağıyla isimlendirilen yerin ismidir.³²⁶ Bugün Medine'den Mekke'ye giden

³⁰⁶ Semhûdî, *Vefâ*, 4: 43; Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Seniyyetülvedâ", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 526; Ensârî, *Âsâru'l-Medîne*, 160; İbn Cüneydil, *Mu'cemü'l-emkine*, 128.

³⁰⁷ Buhârî, "Ferâiz", 21.

³⁰⁸ Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 84; Ensârî, *Âsâru'l-Medîne*, 209.

³⁰⁹ İbn Cüneydil, *Mu'cemü'l-emkine*, 132.

³¹⁰ Buhârî, "Cihâd", 199.

³¹¹ Aynî, *Umde*, 15: 16; İbn Hacer, *Feth*, 1: 143.

³¹² İbn Cüneydil, *Mu'cemü'l-emkine*, 299.

³¹³ Buhârî, "Cezâü's-sayd", 2,3.

³¹⁴ Yâkut, *Mu'cem*, 3: 228; Himyerî, *er-Ravzu'l-mi'târ*, 368.

³¹⁵ İbn Cüneydil, *Mu'cemü'l-emkine*, 282.

³¹⁶ Buhârî, "Megâzî", 84.

³¹⁷ Yâkut, *Mu'cem*, 3: 265; Mar'aşlî, *Mevsûatu's-sîre*, 354.

³¹⁸ Bilâdî, *Mu'cemü'l-meâlim*, 162.

³¹⁹ Buhârî, "Talak", 3.

³²⁰ Yâkut, *Mu'cem*, 3: 372; Semhûdî, *Vefâ*, 4: 102; Mar'aşlî, *Mevsûatu's-sîre*, 366.

³²¹ Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 153.

³²² Buhârî, "Hac", 15; "Umre", 14.

³²³ Yâkut, *Mu'cem*, 3: 325.

³²⁴ Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 148.

³²⁵ Buhârî, "Cezâü's-sayd", 2, 3.

eski yol üzerindeki Ümmü'l-Berk adlı köyün yakınında, 2 mil (3,2 km) doğusunda bulunmaktadır.³²⁷

Uhud (أحد)³²⁸: Medine haremine dâhil olan Uhud Dağı'nda Hicretin üçüncü yılında Uhud gazvesi gerçekleşmiştir.³²⁹ Medine'yi kuzeyden kuşatan 8 km uzunluğundaki Uhud Dağı'nın Mes-cid-i Nebevî'ye uzaklığı 5 kilometredir. Bugün doğuda Medine havaalanı yoluyla, batıda Tarîkuluyûn ile kuşatılmış olan Uhud, gelişen şehre dâhil olmuştur.³³⁰

Uşeyre (العشيرة)³³¹: Mekke ile Medine arasında Yenbu' nahiyesinde bulunan bir yerdir.³³² Uşey-re bugün yok olup gitmiştir, fakat su kaynaklarından biri olan Aynu'l-Bereke hala bilinmektedir.³³³

Veddân (ودان)³³⁴: Mekke ile Medine arasında Für' tarafında bulunan bir köydür. Ebvâ ile ara-sında bir konak yeri mesafe bulunmaktadır.³³⁵ Herşâ'ya altı mil (9,6 km) uzaklıktadır.³³⁶ Günümüzde Mestûra Şehri'nin yakınında, 12 km uzağındadır. Medine'ye ise 250 km mesafede-dir.³³⁷

Zâtü'r-Rikâ' (ذات الرقاع)³³⁸: Medine'ye 100 km uzaklıktaki Vâdi'l-Himâkiyye ile Medine'ye 75 km uzaklıktaki Şukra arasında bulunan bir yerdir.³³⁹ Hz. Peygamber hicretin dördüncü yılında Benî Muhârib ve Gatafan'dan Benî Sa'lebe ile burada savaşmış ve savaş esnasında burada korku namazı kıldırılmıştır.³⁴⁰

Zâtü'l-Ceyş (ذات الجيش)³⁴¹: Medine'ye 1 berîd (22,7 km), Akîk Vadisi'ne 7 mil (11,2 km) uzak-lıkta bulunan bir vadidir.³⁴² Zuhuleyfe ile Bersân arasında, Zuhuleyfe'ye 6 mil (9,6 km) mesa-fededir. Resûlullah'ın (s.a.) Bedr'e giderken ve Benî Mustalik gazvesinden dönerken konakladığı yerlerden biridir. Hz. Âişe'nin kolyesi burada kaybolmuş ve teyemmüm ayeti burada nazil olmuştur.³⁴³ Günümüzde burası eş-Şilbiyye adıyla bilinmektedir.³⁴⁴

³²⁶ Yâkut, *Mu'cem*, 2: 35; İbn Hacer, *Feth*, 1: 93.

³²⁷ Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 72; Ebû Halîl, *Atlâsu'l-hadîs*, 91.

³²⁸ Buhârî, "Enbiyâ", 10; "İmân", 35; "Cenâiz", 27, 34, 72, 73, 74, 75, 77; "Zekât", 4, 54; "Fedâilu Medîne", 10; "İstikrâz", 3; "Şehâdât", 18; "Cihâd", 12, 19, 65, 71, 74, 85, 164; "Bed'ü'l-halk", 7, 11; "Menâkıb", 25; "Fe-dâilu's-sahâbe", 5, 7, 15; "Menâkıbu'l-ensâr", 18, 22, 45; "Megâzî", 10, 14, 17, 18, 20, 21, 22, 23, 26, 27, 28, 29, 30, 82; "Tefsîr", (3) 10, (4) 15, (5) 10; "Nikâh", 124; "Etîme", 28; "Libâs", 24; "Edeb", 103; "İsti'zân", 30; "Dea-vât", 36; "Rikâk", 7, 14, 16, 53; "Eymân ve'n-nuzûr", 15; "Diyât", 10, 16; "Ta'bîr", 39, 44; "Temennî", 2; "İtisâm", 16, 28.

³²⁹ Yâkut, *Mu'cem*, 1: 110; Bilâdî, *Mu'cemü'l-meâlim*, 19.

³³⁰ Öztürk, *Hicaz Albümü*, 141.

³³¹ Buhârî, "Megâzî", 1.

³³² Yâkut, *Mu'cem*, 4: 127.

³³³ Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 192.

³³⁴ Buhârî, "Cezâü's-sayd", 6; "Hibe", 6, 17; "Cihâd", 146.

³³⁵ Yâkut, *Mu'cem*, 5: 365.

³³⁶ Bağdâdî, *Merâsîd*, 3: 1429.

³³⁷ Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 296.

³³⁸ Buhârî "Megâzî", 32.

³³⁹ Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 128.

³⁴⁰ Abdülmelik b. Hişâm el-Himyârî, *es-Sîretü'n-Nebeviyye* (Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî, 1955), 2:203-204.

³⁴¹ Buhârî, "Teyemmüm", 1; "Fedâilu's-sahâbe", 5; "Tefsîr", (5) 3.

³⁴² İbn Hacer, *Feth*, 1: 432; Bekrî, *Mu'cemu mâ ista'cem*, 2: 409; Kastallânî, *Mevâhibu'l-ledünniyye*, 1: 280.

³⁴³ Yâkut, *Mu'cem*, 2: 201; Semhûdî, *Vefâ*, 4: 52.

³⁴⁴ Bilâdî, *Mu'cemü'l-meâlim*, 87.

Zervân Kuyusu (بئر ذروان)³⁴⁵: Yahudi Lebîd b. el-A'sam tarafından Hz. Peygamber'e yapılan sihrin atıldığı bu kuyu, Medine'de Benî Zurayk bostanında bulunmaktaydı³⁴⁶ ve Medine'ye bir saatlik mesafedeydi.³⁴⁷

Zû Kared (ذو قرد)³⁴⁸: Medine ile Hayber arasında bulunan bir suyun ve dağın ismidir.³⁴⁹ Medine'nin kuzeydoğusunda, yaklaşık olarak 35 km uzağında yer almaktadır.³⁵⁰

Zu'l-Huleyfe (ذو الحليفة)³⁵¹: Medine'nin güneyinde, Mekke yolu üzerinde bulunmaktadır. Medine'ye 9 km uzaklıktadır ve Medine halkının mikat mahallidir. Burası bugün genel olarak Abyâru Alî olarak bilinmektedir.³⁵² Resûlullah (s.a.) Mekke'ye en uzak mikat olan Zu'l-Huleyfe'den iki defa umre (Hudeybiye, umretü'l-kazâ), bir defa da hac için ihrama girmiştir.³⁵³ Hz. Peygamber bugünkü Mescidin bulunduğu yerde bir ağacın altında konaklamıştır.³⁵⁴

Netice itibarıyla *Sahîh-i Buhârî* hadisleri incelendiğinde Medine-i Münevvere ve çevresinde bulunan elli altı yer isminin zikredildiği tespit edilmiştir. Bunlardan yedisi dağ ismidir. Mekke'ye nispetle daha düz olan ve daha az sayıda dağ ve tepenin yer aldığı Medine, etrafı vadilerle çevrili bir şehirdir. Biz de Medine ve çevresinde bulunup hadislerde zikredilen beş vadi ismini tespit edip inceledik. Ayrıca Mekke'ye nispeten daha sulak bir bölge olan Medine ve çevresinde yer alan sekiz kuyu ve su ismini de ele aldık. Mekke'den daha verimli topraklara sahip olan ve hurma bahçeleriyle meşhur olan Medine ve çevresinde bulunan bahçelerden *Sahîh-i Buhârî* hadislerinde zikredilmiş olan dört tanesini de incelemeye tâbî tuttuk. Aynı zamanda Hz. Peygamber zamanında köy veya mahalle statüsünde olup Medine ve çevresinde bulunan sekiz yer ismi ile birlikte dört tane de yapı ismini ele aldık. Ayrıca bu kategorilerden herhangi birine yerleştiremediğimiz, ancak Medine ve çevresinde bulunup hadislerde zikredilmiş olan yirmi yer ismini de inceledik.

III. DİĞER BÖLGELER

Bu başlıkta Mekke ve Medine'ye dâhil olmayıp diğer bölgelerde bulunan ve *Sahîh-i Buhârî* rivayetlerinde zikredilen yer isimleri hakkında bilgi verilecektir.

Bahreyn (البحرين)³⁵⁵: Siyer kitaplarında ve hadislerde geçen Bahreyn, Suûdî Arabistan'ın doğusunda, Arap körfezi sahilinde, Basra ile Ummân arasında bulunan bölgedir.³⁵⁶ Sonraki dönemlerde ise Bahreyn, Hasâ ve Ahsâ' olarak adlandırılmıştır. Suûdî Devleti kurulduktan sonra ise bu bölge el-Mıntıkatu's-Şarkiyye olarak isimlendirilmiştir. Bahreyn adı da bu sahilin doğu tarafın-

³⁴⁵ Buhârî, B"ed'ü'l-halk", 11; "Tıb", 47, 49, 50; "Edeb", 56; "Deavât", 57.

³⁴⁶ Yâkut, *Mu'cem*, 1: 299; Semhûdî, *Vefâ*, 4: 19.

³⁴⁷ İbn Hacer, *Feth*, 1: 91.

³⁴⁸ Buhârî, "Megâzî", 32, 38.

³⁴⁹ Yâkut, *Mu'cem*, 4: 321; İbn Cüneydil, *Mu'cemü'l-emkine*, 253.

³⁵⁰ Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 224.

³⁵¹ Buhârî, "İlim", 52; "Salât", 89; "Taksîr", 5; Hac 2, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 15, 16, 20, 23, 24, 25, 27, 29, 104, 106, 119, 148; "Umre", 14; "Muhsar", 1; "Cezaü's-sayd", 18; "Muzâraat", 16; "Şirket", 3, 16; "Şurût", 15; "Cihâd", 53, 104, 186, 191; "Zebâih ve's-sayd", 15.

³⁵² Bilâdî, *Mu'cemü'l-meâlim*, 103.

³⁵³ Öztürk, *Hicaz Albümü*, 86.

³⁵⁴ Bilâdî, *Mu'cemü'l-meâlim*, 196.

³⁵⁵ Buhârî, "İlim", 7; "Salât", 42; "Cuma", 11; "Kefâlet", 3; "Musâkaat", 14; "Hibe", 18; "Cihâd", 101, 172; "Humus", 15; "Cizye", 1, 4; "Menâkıbu'l-ensâr", 8; "Megâzî", 74, 83; "Rikâk", 7; "Ahbâru'l-âhad", 4.

³⁵⁶ Aynî, *Umde*, 2: 28; Bekrî, *Mu'cemu mâ ista'cem*, 1: 228; Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 44.

da, karşısında bulunan büyük bir adaya isim olmuştur. Bugünkü Bahreyn krallığı da orada bulunmaktadır.³⁵⁷

Berkü'l-ğımâd (برك الغماد)³⁵⁸: Yemen'de bir belde veya denize doğru giderken Mekke'nin beş gece uzağında bir mevki olduğu söylenmiştir.³⁵⁹ Bugün Mekke'nin güneyine 600 km uzaklıkta bu isimle bilinen bir liman beldesi bulunmaktadır.³⁶⁰

Busrâ (بصرى)³⁶¹: Şam bölgesinde, Dımaşk ve Amman şehirlerinin ortasında yer alan bir belde-dir.³⁶² Hicretin on üçüncü yılında Müslümanlar tarafından fethedilen Busrâ, bugün Sûriye topraklarına dâhildir ve Yermük Nehri'nin kaynağına yakın, Ürdün-Suriye sınırının 30 km kuzeyinde bulunan tarihi bir şehirdir.³⁶³

Cerbâ' (جرباء)³⁶⁴: Şâm arazisinde Belkâ'da bulunan bir köydür.³⁶⁵ Bugün Ürdün toprakları dâhilinde Ma'n şehrinin kuzeybatısına 22 km uzaklıkta yer almaktadır.³⁶⁶

Cevf (الجوف)³⁶⁷: Cevf Arabistan'da birden fazla yer için kullanılan bir isimdir. Buhârî rivayetinde zikredilen Cevf ise Cevfü Murâd'dır. Burası Yemen'de Sebe' yakınında bulunan bir vadi-dir.³⁶⁸ Necrân'ın güneyinde bulunmakta ve hala bilinmektedir.³⁶⁹

Cezîretü'l-Arab (جزيرة العرب)³⁷⁰: Arap Yarımadası'nın uzunluk olarak, Aden ile Irak, genişlik olarak ise Cidde ile Şâm Bölgesi sahilleri arasında yer aldığı belirtilmiştir.³⁷¹ Arap Yarımadası Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının kesişme noktasını teşkil eden Güneybatı Asya'nın güney kısmında yer alır.³⁷² Coğrafyacılar, Arap Yarımadasını Tihâme, Serât Sıradağları, Necd, Yemen, Arûz olmak üzere beş kısma ayırmıştır. Bugün Arap Yarımadasında, Suûdî Arabistan, Yemen, Ummân, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Katar ve Bahreyn olmak üzere yedi devlet bulunmaktadır.³⁷³

Cuvâsâ (جوائى)³⁷⁴: Bahreyn'de (Bugünkü Ahsâ'), Abdu'l-Kays kabilesinin yaşadığı bir şehirdir. Mescid-i Nebevî'den sonra ilk Cuma namazı burada kılınmıştır.³⁷⁵ Günümüzde de aynı isimle bilinmektedir ve Müberriz Şehri'nin doğusundaki Kilâbiyye köyünün yakınında yer almaktadır.³⁷⁶

³⁵⁷ Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 44; Mar'aşlî, *Mevsûatu's-sîre*, 140.

³⁵⁸ Buhârî, "Kefâlet", 4; "Menâkıbu'l-ensar", 45.

³⁵⁹ Yâkut, *Mu'cem*, 1: 399.

³⁶⁰ Bilâdî, *Mu'cemü'l-meâlim*, 42.

³⁶¹ Buhârî, "Fiten", 24; "Bedü'l-vahy", 1; "Cihâd", 102; "Tefsîr", (3) 4, (17) 5; "Ahbâru'l-âhad", 4.

³⁶² Bilâdî, *Mu'cemü'l-meâlim*, 43.

³⁶³ Ebu'l-Halîl, *Uyûnu'l-eser*, 68; Mağlûs, *Siyer Atlası*, 113.

³⁶⁴ Buhârî, "Rikâk", 53.

³⁶⁵ Yâkut, *Mu'cem*, 2: 118.

³⁶⁶ Bilâdî, *Mu'cemü'l-meâlim*, 253.

³⁶⁷ Buhârî, "Tefsîr", (71) 1.

³⁶⁸ Yâkut, *Mu'cem*, 2: 88; Aynî, *Umde*, 19: 263.

³⁶⁹ İbn Cüneydîl, *Mu'cemü'l-emkine*, 159.

³⁷⁰ Buhârî, "Megâzî", 84.

³⁷¹ İbn Hacer, *Feth*, 6: 171; Aynî, *Umde*, 18: 62.

³⁷² Ebu'l-Halîl, *Atlâsu'l-hadîs*, 122.

³⁷³ Ebû Halîl, *Atlâsu's-sîre*, 17.

³⁷⁴ Buhârî, "Cuma", 11; "Megâzî", 70.

³⁷⁵ Himyerî, *er-Ravzu'l-mi'târ*, 181; Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 93.

³⁷⁶ İbn Cüneydîl, *Mu'cemü'l-emkine*, 155.

Devmetü'l-Cendel (دومة الجندل) ³⁷⁷: Medine ile Dımaşk arasında Tayyi' Dağı yakınında bulunmaktadır. ³⁷⁸ Günümüzde Suûdî Arabistan'ın kuzeyinde, Teymâ'nın kuzeyine 450 km mesafede Cevf de bulunan bir köydür. ³⁷⁹

Eyle (أيلة) ³⁸⁰: Kızıldeniz sahilinde bulunan bir şehirdir. Hicâz bölgesinin sonu Şâm bölgesinin başlangıcı olarak kabul edilir. Allah'ın cumartesi günü balık tutmayı yasaklamasına rağmen bu emre muhalefet edip maymuna dönüştürülen Yahudiler burada yaşamıştır. ³⁸¹ Eyle bugün Akabe ismiyle bilinen ve Akabe Körfezi'nin kuzeydoğu köşesinde bulunan, Ürdün topraklarına dahil bir liman şehridir. ³⁸² Eyle'nin kalıntıları bu kentin merkezindedir. ³⁸³

Ezruh (أرح) ³⁸⁴: Ezruh, Cerbâ ile arasında 1 millik (1,6 km) mesafe bulunan bir köydür. Hz. Ali ile Muaviye arasında yapılan Siffin savaşından sonra meydana gelen hakem olayı burada gerçekleşmiştir. ³⁸⁵ Ezruh halkı Tebuk seferi esnasında Hz. Peygamber'e gelerek cizye ödemeyi kabul etmişlerdir. Hz. Hasan da Muaviye'ye burada biat etmiştir. ³⁸⁶ Ezruh bugün Ürdün topraklarına dâhildir. ³⁸⁷

Fâris (فارس) ³⁸⁸: Bugünkü İran'da güneyde İran körfezi, doğuda Kirman, kuzeyde İsfahan, batıda Hûzistan'la çevrili coğrafi bölgeye verilen addr. ³⁸⁹

Fedek (فدك) ³⁹⁰: Medine'ye iki ya da üç gün uzaklıkta bulunan Yahudilerin yaşadığı bir köy olan Fedek, hicretin yedinci yılında sulh ile fethedilmiştir. ³⁹¹ Fedek günümüzde Hâit adıyla bilinir. Hâit şehri, Hâil mntikasında yer alan bir şehir olup, günümüzdeki Hâil şehrinin 230 km uzağında bulunan Hayber kayalıklarının doğusunda yer almaktadır. ³⁹²

Furât (الفرات) ³⁹³: Fırat Nehri Türkiye'nin kuzeydoğusundan doğar, Toros Dağlarının içinden geçerek Süriye'ye girer. Oradan da Irak'a geçer ve Dicle Nehri ile birleşerek Şattu'l-Arab akarsuyunu oluştururlar ve Arap Körfezi'ne dökülürler. ³⁹⁴

Ğassân (غسان) ³⁹⁵: Ğassân'ın Ezd kabilesinden Benû Mâzin'in yaşadığı yerde bulunan ya da Yemen'de Me'rib yakınında bir su kaynağı olduğu söylenmiştir. Ayrıca Müşellel'de Cuhfe yakınında bulunan bir su kaynağı olduğu da söylenmiştir. ³⁹⁶

Ğayka (غيقة) ³⁹⁷: Mekke ile Medine arasında Ğifâr yurdunda bulunan bir yerdir. ³⁹⁸ Arc'ın aşağı tarafında yer alır. Fur' ile arasında bir gecelik mesafe vardır. ³⁹⁹

³⁷⁷ Buhârî, "Tefsîr", (71) 1.

³⁷⁸ Bağdâdî, *Merâsîd*, 2: 542.

³⁷⁹ Bilâdî, *Mu'cemü'l-meâlim*, 127; Şurrab, *el-Meâlimü'l-esîre*, 117.

³⁸⁰ Buhârî, "Cizye", 2; "Zekât", 54; "Hîbe", 28; "Cihâd", 60; "Rikâk", 53.

³⁸¹ Yâkut, *Mu'cem*, 1: 292.

³⁸² Bilâdî, *Mu'cemü'l-meâlim*, 35.

³⁸³ Bedir, *Kur'ân-ı Kerîm Atlası*, 154.

³⁸⁴ Buhârî, "Rikâk", 53.

³⁸⁵ Yâkut, *Mu'cem*, 1: 129.

³⁸⁶ Himyerî, *er-Ravzu'l-mi'târ*, 21.

³⁸⁷ Mar'aşlî, *Mevsûatu's-sîre*, 79.

³⁸⁸ Buhârî, "Megâzî", 84; "Mezâlim", 25; "Cihâd", 102.

³⁸⁹ Jevad Heyat, "Fars", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12: 174.

³⁹⁰ Buhârî, "Humus", 1; "Megâzî", 15, 39; "Tefsîr", (3) 15; "Meraz", 15, 5663; "Edeb", 115; "İstîzân", 20; "Ferâiz", 3; "Fedâilu ashabi'n-Nebî", 12.

³⁹¹ Yâkut, *Mu'cem*, 4: 238; Himyerî, *er-Ravzu'l-mi'târ*, 137; Semhûdî, *Vefâ*, 4: 126.

³⁹² Mağlus, *Siyer Atlası*, 292.

³⁹³ Buhârî, "Fiten", 24; "Bed'ü'l-halk", 6; "Menâkıbu'l-ensâr", 42; "Eşribe", 12; "Tevhîd", 37.

³⁹⁴ Ebu'l-Halîl, *Atlâsu'l-hadis*, 293.

³⁹⁵ Buhârî, "Bed'ü'l-vahy," 1; "Mezâlim", 25.

Habeşe (الحبشة) ⁴⁰⁰: Yemen'in batısında yer alan ve Yemen ile arasında Kızıldeniz bulunan belgedir. ⁴⁰¹ Bugün Afrika'da Etiyopya olarak adlandırılan ülke burasıdır. ⁴⁰²

Hadramevt (حضر موت) ⁴⁰³: Aden'in doğusunda bulunan geniş bir bölgedir. Etrafı kumlarla çevrilidir. Sana' ile arasında 72 fersah (409 km) mesafe vardır. Hûd Peygamber'in kabri de burada bulunmaktadır. ⁴⁰⁴ Günümüzde Yemen'in güneyinde yer alan Hadramevt'in kuzeyinde Rub'u'l-Hâli, güneyinde Arap Denizi, doğusunda Ummân, batısında Ebyen bulunmaktadır. ⁴⁰⁵

Hayber (خيبر) ⁴⁰⁶: Şam tarafında, Medine'den 8 bürd (165 km) uzaklıkta bulunan Hayber, Yahudilerin yaşadığı, yedi kaleden oluşan, suyu ve mahsulü bol bir beldeydi. ⁴⁰⁷ Resûlullah (s.a.) hicretin yedinci yılında Hayber'e çıkmış ve Hayber kalelerini tek tek fethetmiştir. ⁴⁰⁸ Bugünkü şehir eski Hayber harabelerinin dışında kurulmuştur. Hayber kalelerinin en büyüğü olan Kamûs'un alt tarafında Resûlullah'ın (s.a.) konakladığı yerde onun adıyla anılan bir mescit vardır. Burada Hz. Peygamber'in sütne yaparak namaz kıldırıldığı, fetihten sonraki dönemlerde de arkasında bayram namazı kılınan bir kaya bulunmaktadır. ⁴⁰⁹

Hecer (هجر) ⁴¹⁰: Bahreyn'in merkezinde bulunan bir şehirdir. Bahreyn'in tamamına Hecer adının verildiği de söylenmiştir. ⁴¹¹ Ancak Hecer bugün bilinen Bahreyn ülkesine dahil değildir. Çünkü eskiden Bahreyn olarak adlandırılan yer bugünkü Suudi Arabistan'ın doğu kısmında Ahsâ olarak bilinen yerdir. ⁴¹²

Hims (حمص) ⁴¹³: Şam Bölgesinde bulunan meşhur bir şehirdir. Hz. Ömer'in hilafeti esnasında hicretin on dördüncü yılında Ebû Ubeyde b. Cerrâh tarafından fethedilmiştir. ⁴¹⁴ Günümüzde Hims, Suriye'de Dımaşk ile Halep arasında bulunan mamûr bir şehirdir. ⁴¹⁵

Himyer (حمير) ⁴¹⁶: Himyer b. el-Ğavs'a nisbet edilen kabile ve Yemen'de bu kabilenin yaşadığı yerdir. Sanâ'nın batısında bulunmaktadır. ⁴¹⁷

³⁹⁶ Yâkut, *Mu'cem*, 4: 203; Aynî, *Umde*, 1: 80.

³⁹⁷ Buhârî, "Cezâü's-sayd", 3.

³⁹⁸ Yâkut, *Mu'cem*, 4: 221; İbn Hacer, *Feth*, 1: 164.

³⁹⁹ İbn Cüneydil, *Mu'cemü'l-emkine*, 343.

⁴⁰⁰ Buhârî, "Salât", 48, 54; "Cenâiz", 60, 70; "Kefâlet", 4; "Şirket", 3, 16; "Humus", 15; "Menâkıbu'l-ensâr", 37, 38, 45; "Megâzi", 39.

⁴⁰¹ Bilâdî, *Mu'cemü'l-meâlim*, 91.

⁴⁰² Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 96.

⁴⁰³ Buhârî, "Menâkıb", 25; "Menâkıbu'l-ensâr", 29; "İkrâh", 1.

⁴⁰⁴ Yâkut, *Mu'cem*, 2: 269.

⁴⁰⁵ Bilâdî, *Mu'cemü'l-meâlim*, 100.

⁴⁰⁶ Buhârî, "Salâtu'l-havf", 6; "Vudû", 51; "Salât", 12; "Ezân", 6, 160; "Buyû", 89, 111; "İcâre", 21; "Vekâlet", 3; "Muzâraat", 8, 9, 11, 14, 17; "Mezâlim", 32; "Şirket", 11; "Hibe", 35; "Şurût", 5, 14, 19; "Vesâyâ", 28, 29; "Cihâd", 28, 71, 74, 86, 102, 121, 123, 130, 143; "Humus", 1, 9, 15, 19, 20; "Cizye", 7; "Menâkıb", 28; "Fedâilu's-sahâbe", 9, 12; "Menâkıbu'l-ensâr", 37, 45; "Megâz", 1, 16, 32, 38, 40, 41, 42, 46, 80, 84; "Nikâh", 13, 32; "Etme", 7, 9, 28, 51; "Zebâih ve's-sayd", 14, 22, 27, 28; "Tıb", 55; "Libâs", 102; "Edeb", 90; "Deavât", 19, 36; "Kader", 5; "Eymân ve'n-nuzûr", 33; "Ferâiz", 3; "Diyât", 17, 22; "Hıyel", 4; "Ahkâm", 38; "İtisâm", 20.

⁴⁰⁷ Yâkut, *Mu'cem*, 2: 409.

⁴⁰⁸ İbn Hişâm, *es-Sîre*, 2: 328-330.

⁴⁰⁹ Öztürk, *Hicaz Albümü*, 157.

⁴¹⁰ Buhârî, "Menâkıb", 25; "Cizye", 1; "Bedü'l-halk", 6; "Menâkıbu'l-ensâr", 42, 45; "Ta'bir", 39.

⁴¹¹ Yâkut, *Mu'cem*, 5: 393.

⁴¹² Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 293.

⁴¹³ Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 1; "Cihâd", 102.

⁴¹⁴ Himyerî, *er-Ravzu'l-mi'târ*, 198; Bekrî, *Mu'cemu mâ ista'cem*, 2: 468.

⁴¹⁵ İbn Cüneydil, *Mu'cemü'l-emkine*, 195.

⁴¹⁶ Buhârî, "Tefsîr", (17) 5.

Hicâz (الحجاز) ⁴¹⁸: Kızıldeniz'in doğusunda, kuzeyde Ürdün'ün liman şehri Eyle'den (Akabe) güneyde Yemen sınırındaki Asîr'e ve doğuda Necid çöllerinden Irak'a kadar uzanır; bölgenin kuzey ve doğu sınırlarının nerede bittiği ise ihtilaflıdır.⁴¹⁹ Mekke, Medine, Cidde, Tâif, Hayber, Fedek ve Tebük Hicaz bölgesine dahildir.⁴²⁰

Hicr (الحجر) ⁴²¹: Kur'ân-ı Kerîm'de bildirildiği üzere dağları oyarak kendileri için güvenli evler yapan Semud kavminin yaşadığı yerdir.⁴²² Etrafı kayalıklarla çevrili sarp bir beldedir. Hz. Peygamber Tebük seferi esnasında buraya uğramış ve ashabına buradan süratle geçmelerini ve suyundan içmemelerini emretmiştir.⁴²³ Medine'nin kuzeyinde ve 347 km uzağındadır. Günümüzde de hâlâ aynı isimle bilinmektedir.⁴²⁴

Hîre (الحيرة) ⁴²⁵: Irak'ta, Necef ile Kûfe arasında⁴²⁶, Kûfe'ye 3 mil (4,8 km) uzaklıktadır.⁴²⁷ Fırat Nehri'nin batı kıyısında bulunmaktadır.⁴²⁸ Bugün Irak'ın Necef iline bağlı bir kaza merkezidir.⁴²⁹

Hûz (خوز) ⁴³⁰: Dicle Nehri'nin doğusunda yer alan bölgedir. Merkezinde Ehvâz bulunur. Tüster, Cündeysâbur (Cündişapûr), Rânehürmüz bu bölgede bulunan beldelerden bazılarıdır.⁴³¹ Günümüzde Huzistan, İran'ın güneybatısında bulunan bir eyalettir.⁴³²

İliyâ (إيلياء) ⁴³³: Kudüs Şehrinin diğer ismidir. Allah'ın evi manasına gelmektedir.⁴³⁴

Irâk (العراق) ⁴³⁵: Ortaçağ İslâm coğrafyacıları yalnız Aşağı Mezopotamya'ya Irâk, Yukarı Mezopotamya'ya ise el-Cezîre diyorlardı. Ayrıca İslâmî literatürde fetihten itibaren Irâk'ın eş anlamlısı olarak Aşağı Mezopotamya için Sevâd (kara) adının da benimsendiği görülür. Irak kuzeyde Tikrît'ten güneyde Basra Körfezi'ne, doğuda Hulvân'dan batıda Kâdisiye'ye kadar uzanan bölge olarak kabul edilebilir.⁴³⁶

Kaddûm (القدوم) ⁴³⁷: Şâm bölgesinde Hz. İbrahim'in sünnet olduğu köydür.⁴³⁸ Filistin'in Nablus bölgesinde bulunmaktadır.⁴³⁹

⁴¹⁷ Yâkut, *Mu'cem*, 2: 306.

⁴¹⁸ Buhârî, "Muzâraat", 17; Humus 19; Megâzi 16; Fiten", 24.

⁴¹⁹ Mustafa Sabri Küçükkaşçı, "Hicaz", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** (İstanbul: TDV Yayınları,1995), 17: 432.

⁴²⁰ Yâkut, *Mu'cem*, II, 218.

⁴²¹ Buhârî, "Enbiyâ", 17.

⁴²² el-Hicr 15/82, eş-Şuarâ 26/149.

⁴²³ Himyerî, *er-Ravzu'l-mi'târ*, 189.

⁴²⁴ Ebu'l-Halîl, *Atlâsu'l-hadîs*, 138.

⁴²⁵ Buhârî, "Menâkıb", 25. "Şehâdât", 29'dan önceki bâb.

⁴²⁶ Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 105.

⁴²⁷ Yâkut, *Mu'cem*, 2: 328.

⁴²⁸ Ebu Halîl, *Atlâsu'l-hadîs*, 157.

⁴²⁹ Hüseyin Ali Dakûkî, "Hîre", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** (İstanbul: TDV Yayınları,1998), 18: 122.

⁴³⁰ Buhârî, "Menâkıb", 25.

⁴³¹ Himyerî, *er-Ravzu'l-mi'târ*, 225.

⁴³² Recep Uslu, "Huzistan", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** (İstanbul: TDV Yayınları,1998), 18: 436.

⁴³³ Buhârî, "Tefsîr", (17) 3; "Bedü'l-vahy", 1; "Cihâd", 102, 122; "Eşribe", 1.

⁴³⁴ Yâkut, *Mu'cem*, I, 293.

⁴³⁵ Buhârî, "İstitâbe", 7; "Fedâilu Medîne", 5.

⁴³⁶ Mustafa Sabri Küçükkaşçı, "Irak", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** (İstanbul: TDV Yayınları,1999), 19: 83.

⁴³⁷ Buhârî, "Enbiyâ", 8; "İsti'zân", 51.

⁴³⁸ İbn Hacer, *Feth.*, 11: 90.

⁴³⁹ Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 222.

Kirmân (كرمان) ⁴⁴⁰: Doğusunda Mekrân, batısında Fâris, kuzeyinde Horosan ve Sicistan, güneyinde Fâris Denizi bulunan geniş bir bölgedir. Umman Körfezi'nin kuzeyinde bulunmaktadır. Hz. Ömer'in hilafeti zamanında fethedilmiştir. ⁴⁴¹

Kurâ Vâdisi (وادي القرى) ⁴⁴²: Medine'nin Şâm tarafında yer alan bir vadidir. Hicretin yedinci yılında Hayber dönüşünde Hz. Peygamber burayı muhasara altına almış ve fethetmiştir. ⁴⁴³ Medine'nin kuzeyinde, Medine ile Tebük arasında bulunan ve Medine'ye 350 km uzaklıkta olan Vâdi'l-Kurâ, bugün Vâdi'l-Ulâ olarak bilinmektedir. ⁴⁴⁴

Mu'te (موتة) ⁴⁴⁵: Şam bölgesinde, Belkâ'da bulunan bir köydür. ⁴⁴⁶ Bugün Ürdün'ün doğusunda yer alan mamûr bir köydür. Kerek'in güneyine 11 km mesafededir. Ayrıca Mu'te şehitleri, Zeyd b. Hârise, Ca'fer b. Ebî Tâlib ve Abdullah b. Revâha'nın kabirlerinin bulunduğu el-Mezâr adlı köy de buradadır. ⁴⁴⁷

Nasîbin (نصيبين) ⁴⁴⁸: Dicle ile Fırat arasında bulunan ada şeklinde bir beldedir. Hz. Ömer'in hilafeti döneminde hicri on sekiz senesinde fethedilmiştir. ⁴⁴⁹ Günümüzde Türkiye-Suriye sınırında bulunan Nasîbin, Türkiye sınırına dâhildir. ⁴⁵⁰ Ayrıca Nasîbin'in Yemen'de bir köy olduğu da söylenmiştir. ⁴⁵¹

Necd (نجد) ⁴⁵²: Arap Yarımadasında bulunan bölgelerden biridir. Yukarı kısmında Tihâme ve Yemen'in, aşağı kısmında Irâk ve Şâm'ın bulunduğu geniş arazi için kullanılmaktadır. ⁴⁵³ Bu geniş anlamı dışında Hicaz ile Irak arasında kalan bölgeye de Necd denilir. ⁴⁵⁴ Necd'in batısında Hicaz, güneyinde Yemen, doğusunda Ahsâ, kuzeyinde Bâdiyetü Arap bulunmaktadır. ⁴⁵⁵ Bugün Necd bölgesinde Riyad, Kasîm, Südeyr, Eflâc, Yemâme, Veşm ve Hâil şehirleri yer almaktadır. ⁴⁵⁶

Necrân (نجران) ⁴⁵⁷: Yemen'in kuzeyinde yer alan ve bugün Suudi Arabistan sınırları içinde kalan bir beldedir. İslam hâkimiyeti döneminde zamanla Necrân'ın birkaç mil kuzeybatısında yine aynı adla anılan bugünkü yerleşim merkezi oluşmuş ve günümüzde harabelerine Uhdûd denilen

⁴⁴⁰ Buhârî, "Menâkıb", 25.

⁴⁴¹ Yâkut, *Mu'cem*, 4: 456; Ebu'l-Halîl, *Atlâsu'l-hadîs*, 317; İbn Cüneydil, *Mu'cemü'l-emkine*, 377.

⁴⁴² Buhârî, "Megâzî" 39; "Zekât", 54; "Eymân ve'n-nuzûr", 33.

⁴⁴³ Aynî, *Umde*, 6: 190; Himyerî, *er-Ravzu'l-mi'târ*, 602.

⁴⁴⁴ Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 224.

⁴⁴⁵ Buhârî, "Megâzî", 45.

⁴⁴⁶ Himyerî, *er-Ravzu'l mi'târ*, 565; Bekrî, *Mu'cemu mâ ista'cem*, 4: 1172.

⁴⁴⁷ Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 237.

⁴⁴⁸ Buhârî, "Menâkıbu'l-ensâr", 32.

⁴⁴⁹ Himyerî, *er-Ravzu'l-mi'târ*, 577.

⁴⁵⁰ Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 288.

⁴⁵¹ Aynî, *Umde*, 6: 37.

⁴⁵² Buhârî, "İstiskâ", 27; "İman", 34; "Salât", 76, 82; "Salâtu'l-havf", 1; "Hac", 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13; "Cezâü's-sayd", 18; "Husumât", 7; "Cihâd", 84; "Humus", 15; "Enbiyâ", 6; "Megâzî", 32, 33, 39, 58, 71; "Etîme", 10; "Fitîten", 16; "İtisâm", 16; "Tevhîd", 23, 24.

⁴⁵³ Yâkut, *Mu'cem*, 5: 261.

⁴⁵⁴ Zekerîya Kurşun, "Necid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 491.

⁴⁵⁵ Mar'aşlı, *Mevsûatu's-sîre*, 632.

⁴⁵⁶ Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 286.

⁴⁵⁷ Buhârî, "Fedâilu's-sahâbe", 21; "Humus", 19; "Megâzî", 73; "Libâs", 18; "Edeb", 68; "Ahbâru'l-âhad", 1.

eski Necrân terkedilmiştir.⁴⁵⁸ Bu harabeler bugün Necrân şehrinin doğusunda bulunmaktadır ve Suudi hükümeti buraya bir müze yapmıştır.⁴⁵⁹

Nil (النيل) ⁴⁶⁰: Eski İslam kaynaklarında Nil Nehrinin kaynağının Ekvatorun güneyinde bulunan Cebel-i Kamer olduğu belirtilmiştir.⁴⁶¹ Ancak daha sonra yapılan keşiflerle Nil Nehrinin kaynağının Ekvator çizgisi civarında bulunan Victoria, Edvard ve Albert gölleri olduğu tespit edilmiştir.⁴⁶² Dünyanın en uzun nehri olan Nil, dokuz ülkeden geçmekte ve Kahire yakınlarında iki kola ayrılarak Dimyat'tan ve Reşîd'den Akdeniz'e dökülmektedir.⁴⁶³

Rûm (الروم) ⁴⁶⁴: Roma İmparatorluğu olarak bildiğimiz Rûm toprakları, doğusu ile kuzeyinde Türkler ve Hazer Denizi, güneyinde Şâm ve İskenderiyye, batısında deniz ve Endülüs'ün bulunduğu bölge olarak tarif edilmektedir.⁴⁶⁵ Miladi 395 senesinde Roma İmparatorluğu doğu ve batı olmak üzere ikiye ayrılmış, Doğu Roma'nın başkenti Kostantiniyye, batı Roma'nın başkenti ise Roma olmuştur.⁴⁶⁶

Rûmiyye (رومية) ⁴⁶⁷: Bu isimde iki şehir bulunmaktadır. Bunlardan biri Rûm diyarındaki Roma'dır. Burası hala İtalya'nın başkenti ve papalığın merkezidir. Diğer Rûmiyye ise Medâin'de yer almaktadır.⁴⁶⁸

Sahbâ' (الصهباء) ⁴⁶⁹: Medine-Hayber yolu üzerinde, Hayber'in güneyinde ve 12 mil (19 km) uzağında bulunan bir dağdır.⁴⁷⁰ Resûlullah (s.a.) Hayber'e giderken burada konaklamış ve ikinci namazını burada kılmıştır.⁴⁷¹ Ayrıca Hz. Peygamber Hz. Safiyye ile burada evlenmiştir.⁴⁷² Bugün ise Sahbâ', eş-Şüreyf beldesinde bulunmakta ve Atve Dağı olarak isimlendirilmektedir.⁴⁷³

San'â (صنعاء) ⁴⁷⁴: Yemen'de bulunan büyük bir şehirdir. Eski ismi Ezâl'dir.⁴⁷⁵ Aden ile arasında 68 mil (109 km) mesafe vardır.⁴⁷⁶ San'â hala Yemen'in başkentidir.⁴⁷⁷

Sebe' (سبأ) ⁴⁷⁸: San'â'ya üç günlük mesafede Yemen'de yer alan Sebe'nin merkezinde Me'rib Şehri yer almaktaydı.⁴⁷⁹ Bugünkü Me'rib ve Şırvah civarında kurulmuştur.⁴⁸⁰

⁴⁵⁸ Mustafa L. Bilge, "Necran", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi** (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32: 507.

⁴⁵⁹ Bedir, *Kur'ân-ı Kerîm Atlası*, 95.

⁴⁶⁰ Buhârî, "Bed'ü'l- halk", 6; "Menâkıbu'l-ensâr", 42; "Eşribe", 12; "Tevhid", 37.

⁴⁶¹ Himyerî, *er-Ravzu'l-mi'târ*, 587.

⁴⁶² Ebû Halîl, *Atlâsu'l-hadîs*, 364.

⁴⁶³ Ebû Halîl, *Atlâsu'l-hadîs*, 364.

⁴⁶⁴ Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 1; "Tetavvû", 8; "Mezâlim", 25; "Cihâd", 101, 102; "Tefsîr", (3) 4; "Ahkâm", 15.

⁴⁶⁵ Yâkut, *Mu'cem*, 3: 97.

⁴⁶⁶ Ebû Halîl, *Atlâsu'l-hadîs*, 199.

⁴⁶⁷ Buhârî, "Bed'ü'l-vahy", 1.

⁴⁶⁸ Bağdâdî, *Merâsîd*, 2: 642; Ebû Halîl, *Atlâsu'l-hadîs*, 201.

⁴⁶⁹ Buhârî, "Vudû", 51, 54; "Cihâd", 74, 123; "Megâzi", 39; "Etme", 7, 9, 28, 51; "Deavât", 36.

⁴⁷⁰ Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 162.

⁴⁷¹ Bekrî, *Mu'cemu mâ ista'cem*, 3: 844.

⁴⁷² Himyerî, *er-Ravzu'l-mi'târ*, 368.

⁴⁷³ Şurrâb *el-Meâlimü'l-esîre*, 162.

⁴⁷⁴ Buhârî, "Megâzi", 71; "Menâkıb", 25; "Menâkıbu'l-ensâr", 29; "Rikâk", 53; "İkrâh", 1; "Ta'bir", 40.

⁴⁷⁵ Himyerî, *er-Ravzu'l-mi'târ*, 359.

⁴⁷⁶ Yâkut, *Mu'cem*, 3: 425.

⁴⁷⁷ Bilâdî, *Mu'cemü'l-meâlim*, 178.

⁴⁷⁸ Buhârî, "Tefsîr", (71) 1.

⁴⁷⁹ Yâkut, *Mu'cem*, 3: 181.

⁴⁸⁰ Bedir, *Kur'ân-ı Kerîm Atlası*, 473.

Şâm (الشام - الشام) ⁴⁸¹: Fırat'tan Arış'e kadar olan bölgeye verilen isimdir. ⁴⁸² Ayrıca eskiden Araplar kuzeyin tamamını Şâm, güneyin tamamını ise Yemen olarak adlandırmışlardır. ⁴⁸³ Suriye, Ürdün, Lübnan ve Filistin Şâm bölgesine dâhildir. Müslümanlar Şam'a ilk defa Hz. Peygamber zamanında Mu'te savaşı esnasında girmişlerdir. Hz. Ömer zamanında ise Şam topraklarının tamamı fethedilmiştir. ⁴⁸⁴

Tayyi' Dağı (جبل طيى) ⁴⁸⁵: İki tane Tayyi' Dağı vardır. Bunlardan biri Ece' diğeri ise Selmâ olarak adlandırılmaktadır. ⁴⁸⁶ Etrafında Tayyi' kabilesinin oturduğu bu dağlarla Medine arasında üç konak yeri mesafe bulunmaktadır. ⁴⁸⁷ Günümüzde de bilinen bu iki dağın arasında Hâil Şehri yer almaktadır. Ece' Dağı'nın doğu eteğinde bulunan Hâil Şehri'nin, Selmâ Dağı ile arasında ise yaklaşık 60 km mesafe vardır. ⁴⁸⁸

Tebük (تبوك) ⁴⁸⁹: Vadü'l-Kurâ ve Şâm arasında bulunan bir beldedir. Şuayb Peygamber'in gönderildiği Ashâbu'l-Eyke'nin burada yaşadığı söylenmiştir. ⁴⁹⁰ Tebük bugün Hicaz'ın kuzeyinde, Medine'ye 778 km uzakta bir şehir olmuştur. ⁴⁹¹ Mekke'ye ise 1100 km mesafededir. Ürdün'e sınır olan ve Medine'ye otobanla bağlanan Tebük, Suudi Arabistan'ın önemli ziraat şehirlerinden biridir. Hz. Peygamber'in Tebük Seferi sırasında ikamet ettiği yerde namaz kıldığı ve kible-sini bizzat belirlediği namazgâh, mescit haline getirilmiş ve buraya Mescid-i Tevbe adı verilmiştir. Günümüzde bu mescit yenilenmiş şekliyle mevcuttur. ⁴⁹²

Tihâme (تهامة) ⁴⁹³: Kızıldeniz sahilinde yer alan, Yemen'den Cuhfe'ye ve Zâtu İrk'a kadar olan arazidir. ⁴⁹⁴ Tihâme'nin kuzeyinde Cidde ve Mekke, güneyinde ise San'a bulunmaktadır. ⁴⁹⁵

Tûr (الطور) ⁴⁹⁶: Bazı dil âlimleri "tûr" kelimesinin bütün dağlar için kullanıldığını söylemişlerdir. Ancak Tûr olarak adlandırılan dağ, Sînâ Dağı'dır. Bu dağ Allah Teâlâ'nın Hz. Mûsâ ile konuştuğu dağdır. ⁴⁹⁷ Şâm bölgesinin güneybatısında yer almaktadır. ⁴⁹⁸ Bugün bilinen Tur-i Sina, Mısır'da, Sina yarımadasının güneye doğru ortasında olup, 2,285 m yüksekliktedir. Dağın zirvesinde küçük bir mescit ve küçük bir Yunan Ortodoks kilisesi mevcuttur. ⁴⁹⁹

⁴⁸¹ Buhârî, "İstiskâ", 27; "Bedü'l-vahy", 1; "İlim", 52; "Vudû", 14; "Salât", 7, 32; "Hac", 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12; "Fedâilu Medine", 5; "Buyû", 6; "Selem", 3, 7; "Şurut", 15; "Cihâd", 102; "Humus", 4; "Cizye", 1, 13; "Menâkıb", 28; "Menâkıbu'l-ensâr", 45; "Tefsîr", (2) 16, (2) 17, (2) 19, (2) 20, (3) 4; "Libâs", 10, 28, 31; "Fiten", 16; "Ahbârul-âhad", 1; "İtisâm", 16.

⁴⁸² Yâkut, *Mu'cem*, 3: 311.

⁴⁸³ Bilâdî, *Mu'cemü'l-meâlim*, 339.

⁴⁸⁴ Bilâdî, *Mu'cemü'l-meâlim*, 167.

⁴⁸⁵ Buhârî, "Zekât", 54.

⁴⁸⁶ Aynî, *Umde*, 9: 66.

⁴⁸⁷ Yâkut, *Mu'cem*, I: 94.

⁴⁸⁸ İbn Cüneydîl, *Mu'cemü'l-emkine*, 137.

⁴⁸⁹ Buhârî, "Cihâd", 103; "Zekât", 54; "Fedâilu Medine", 3; "Şurut", 4; "Cihâd", 35, 120; "Cizye", 2, 15; "Enbiyâ", 17; "Menâkıb", 23; "Menâkıbu'l-ensâr", 43; "Megâzî", 79, 80, 82, 83; "Tefsîr", (9) 14, (9) 19; "İstizân", 21; "Ahkâm", 53.

⁴⁹⁰ Yâkut, *Mu'cem*, 2: 14.

⁴⁹¹ Bilâdî, *Mu'cemü'l-meâlim*, 59.

⁴⁹² Öztürk, *Hicaz Albümü*, 159.

⁴⁹³ Buhârî, "Ezan", 105; "Şirket", 16; "Şurut", 15; "Tefsîr", (72) 1.

⁴⁹⁴ Yâkut, *Mu'cem*, 2: 63.

⁴⁹⁵ Himyerî, *er-Ravzu'l-mi'târ*, 141.

⁴⁹⁶ Buhârî, "Enbiyâ", 25, 35; "Tefsîr", (7) 2; "Diyât", 32.

⁴⁹⁷ Himyerî, *er-Ravzu'l-mi'târ*, 398.

⁴⁹⁸ Ebû Halîl, *Atlâsu'l-hadis*, 229.

⁴⁹⁹ Bedir, *Kur'ân-ı Kerîm Atlası*, 532.

Yelemem (يلملم) ⁵⁰⁰: Yemen ahalisinin mikat mahallidir. ⁵⁰¹ Yemen ile Mekke arasında, Mekke'nin güneyinde ve 100 km uzağında bulunmaktadır. ⁵⁰² Hâlâ bilinmekte ve bazıları tarafından Lemlem olarak adlandırılmaktadır. Mikat yeri kastedildiğinde ise es-Sa'diyye ismi kullanılmaktadır. ⁵⁰³

Yemâme (اليمامة) ⁵⁰⁴: Necd'de batısında Hicaz, doğusunda Basra, Güneyinde Yemen, kuzeyinde Tayyi' dağlarının bulunduğu bölgedir. ⁵⁰⁵ Hicretin on ikinci senesinde Müseylemetü'l-Kezzâb'ın öldürülmesinin ardından Hâlid b. Velid tarafından fethedilmiştir. ⁵⁰⁶

Yemen (اليمن) ⁵⁰⁷: Arap yarımadasının güneybatısında bulunan, güneyinde Arap Denizi ve Aden Körfezi, batısında Kızıldeniz'in yer aldığı bölgedir. ⁵⁰⁸ Ayrıca eskiden Araplar güneyin tamamını Yemen, kuzeyin tamamını ise Şâm olarak adlandırmaktaydılar. Özellikle Hicaz halkı Mekke'nin güneyini Yemen olarak tabir ederlerdi. ⁵⁰⁹ Günümüzde Yemen, Suûdî Arabistan'ın güneyinde, Umman'ın doğusunda yer alan bir ülkedir.

Zafâr (ظفار) ⁵¹⁰: Zafâr Yemen'de bulunan iki şehrin ismidir. Bunlardan biri San'a yakınında yer almaktadır. Diğeri ise Arap Denizi sahilinde bulunmaktadır. ⁵¹¹

Zâtu's-Selâsil (ذات السلاسل) ⁵¹²: Tebük ile Kızıldeniz arasındaki ⁵¹³ Cüzâm kabilesi toprağında bulunan bir su kaynağıdır. Medine'ye on günlük mesafede bulunmaktadır. ⁵¹⁴ Bugün sınırları tam olarak çizilememekle birlikte, çoğunlukla Tebük tarafında ya da Ulâ ile Şâm arasında olduğu düşünülmektedir. ⁵¹⁵

Bu başlık altında Mekke, Medine ve çevreleri haricinde kalıp *Sahîh-i Buhârî* hadislerinde zikredilmiş olan yer isimlerini inceledik. Bu kısımda yedi ülke, on beş şehir, altı köy, üç dağ, iki vadi, bir su ve iki nehir ismini ele aldık. Ayrıca bu kategoriler dışında kalan on dört yer ismine de yer verdik. Toplamda ise elli yer ismini incelemiş olduk.

SONUÇ

İslam dinin ikinci kaynağı olan hadislerin doğru bir şekilde anlaşılmasına katkı sunmak amacıyla yapılan bu çalışmada *Sahîh-i Buhârî* esas alınarak hadislerde zikredilen yer isimleri incelendi. Netice itibarıyla Mekke, Medine ve bu ikisi dışındaki bölgelerde bulunan toplam yüz elli yer ismi tespit edildi. Bu yerlerden kırk dördü “Mekke ve Çevresi”, elli altısı “Medine ve Çevresi”, ellisi ise “Diğer Bölgeler” başlığı altında ele alındı.

⁵⁰⁰ Buhârî, “İlim” 52; “Hac”, 7, 8, 9, 10, 11, 12; “Cezâü's-sayd”, 18; “Humus”, 15; “Megâzi”, 39; “İtisâm”, 16.

⁵⁰¹ Yâkut, *Mu'cem*, 5: 441.

⁵⁰² Bilâdî, *Mu'cemü'l-meâlim*, 339.

⁵⁰³ İbn Cüneydil, *Mu'cemü'l-emkine*, 458.

⁵⁰⁴ Buhârî, “Menâkıb”, 25; “Cihâd”, 176; “Enbiyâ”, 17; “Menâkıbu'l-ensâr”, 45; “Megâzi”, 71; “Ta'bîr”, 39, 40.

⁵⁰⁵ İbn Cüneydil, *Mu'cemü'l-emkine*, 461.

⁵⁰⁶ Himyerî, *er-Ravzu'l-mi'târ*, 619.

⁵⁰⁷ Buhârî, “İlim”, 39; 52; “İstiskâ”, 27; “Zekât”, 1,41, 63; “Hac”, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 32, 60, 81; “Umre”, 6; “Cezâü's-sayd”, 18; “Fedâilu Medine”, 5; “Mezâlim”, 9; “Cihâd”, 164; “Cizye”, 1; “Bed'ü'l-halk”, 1, 15; “Menâkıb”, 1, 4; “Fedâilu's-sahâbe”, 27; “Megâzi”, 45, 61, 62, 63, 68, 72, 75; “Eşribe”, 4; “Rikâk”, 53; “Ferâiz”, 6; “Diyât”, 8; “İstîtâbe”, 2; “Ta'bîr”, 38; “Fiten”, 16; “Ahkâm”, 22; “Temenni”, 3; “İtisâm”, 16; “Tevhid”, 1, 22, 23.

⁵⁰⁸ Sevkî Ebû Halil, *Atlâsu'l-Hadis*, 381.

⁵⁰⁹ Bilâdî, *Mu'cemü'l-meâlim*, 339; Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 301.

⁵¹⁰ Buhârî, “Megâzi”, 35; “Tefsîr”, (24), 6.

⁵¹¹ Yâkut, *Mu'cem*, 4: 60.

⁵¹² Buhârî, “Fedâilu's-sahâbe”, 5'den sonraki bâb, “Megâzi”, 64.

⁵¹³ Bilâdî, *Mu'cemü'l-meâlim*, 159

⁵¹⁴ Semhûdî, *Vefâ*, 4: 93.

⁵¹⁵ Şurrâb, *el-Meâlimü'l-esîre*, 142.

Zikredilen bu yer isimlerinin bazısında Hz. Peygamber'in bizzat bulunduğu, oraya uğradığı, orada gazâ ettiği veya Hz. Peygamber döneminde orada bir olay gerçekleştiği görülmüştür. Bu mekanların bir kısmı ise Hz. Peygamber'in bizzat bulunmadığı fakat herhangi bir vesile ile bahsettiği yerlerdir. Bunlardan bazıları Hz. Peygamber'in fazileti olduğunu haber verdiği yerlerdir. Bir kısmı ise Hz. Peygamber'in ashâbtan birini gönderdiği veya mektup yolladığı yerlerdir. Diğer bazı yerler ise başka herhangi bir sebeple hadislerde zikredilmiştir.

Çalışma esnasında tespit edilen yerlerden bir kısmının meşhur yerler olması veya hac mekânları gibi o yerlerle ilgili uygulamaların hâlâ devam etmesi gibi sebeplerle hem eski hem de yeni kaynaklarda ilgili mekân hakkında pek çok bilgi bulunabilmekte ve günümüzdeki yerinin tespiti kolay olmaktadır. Ancak bazı yerler uzun yılların geçmesiyle unutulup gitmiş ya da sonradan yapılan dikkatsiz yapı çalışmaları nedeniyle yok olmuştur. Dolayısıyla bu yerlerle ilgili çok sınırlı bilgi elde edilebilmekte ve günümüzdeki yerlerinin tespit edilmesi güçleşmektedir.

Hadislerde zikri geçen bazı yerlerin ise isim değişikliğine uğradığı görülmektedir. Ayrıca bazı yer isimlerinin günümüzde, Hz. Peygamber zamanında kullanıldığından farklı bir yer için kullanılabilir hale gelmiş olması da çalışma esnasında karşılaşılan diğer bir durum olmuştur. Mesela eskiden Bahreyn olarak adlandırılan yer Suudi Arabistan'ın doğusunda yer alan bir bölge iken, Bugün Bahreyn olarak adlandırılan yer bir ada ülkesidir. Dolayısıyla bir hadis metni değerlendirilirken bu tür isim değişimlerinin de göz önünde bulundurulması gerekir. Netice itibarıyla hadis metinlerinde var olan yer isimleri hakkında doğru bilgi sahibi olmanın ilgili metnin anlaşılması hususunda önemli bir etkiye sahip olduğunu söyleyememiz mümkündür.

KAYNAKLAR

- Ağırakça, Ahmet. “Âir”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 2: 200-201. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Aynî, Ebû Muhammed Muhammed b. Ahmed Bedrî'd-Dîn (ts.). Umdetü'l-Kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- Bağdâdî, Abdülmü'min b. Abdülhak (1412). Merâsîdu'l-ittılâ' alâ Esmâi'l-emkine ve'l-bikâ', Beyrût: Dâru'l-Cîl.
- Bedir, Ahmet (2010). Tevhidin Yurdu Kur'ân-ı Kerîm Atlası. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Bekrî, Ebû Ubeyd Abdullah b. Abdülazîz (1403). Mu'cemu mâ ista'cem min esmâi'l-bilâd ve'l-mevâdî'. Beyrût: Âlemü'l-Kütüb.
- Bilâdî, Âtik b. Ğays el-Harbî (1982). Mu'cemu'l-meâlîmi'l-cuğrâfiyye fi'sîreti'n-Nebeviyye. Mekke: Dâru Mekke.
- Bilge, Mustafa L. “Necran”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 32:507-508. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Bostan, İdris. “Akik Vadisi”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 2: 263. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil (1999). Sahîhu'l-Buhârî. Riyad: Mektebetü Dâru's-Selâm.
- Çakan, İsmail L. (2007). Müslüman Kimliği. İstanbul: Nesil Yayınları.

- Çubukçu, Asri. "Buâs". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 6: 340. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Dakûkî, Hüseyin Ali. "Hîre". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 18: 122-124. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Demircan, Adnan. "Sevr Mağarası". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 37: 5-6. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Ebû Halîl, Şevkî (2007). Atlâsu'l-Hadîsi'n-Nebevî. Dımaşk: Dârü'l-Fikr.
- Ebû Halîl, Şevkî (2007). Atlâsu's-Sîreti'n-Nebeviyye. Dımaşk Dârü'l-Fikr.
- Ensârî, Abdülkuddûs (1973). Âsârü'l-Medineti'l-Münevvere. Medine: el-Mektebetü's-Selefiyye.
- Ezrakî, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Abdullah (ts.). Ahbâru Mekke ve mâ câe fihâ mine'l-âsar, Beyrût: Dârü'l-Endülüs.
- Fâsî, Muhammed b. Ahmed b. Ali (2000). Şifâü'l-ğarâm bi ahbâri'l-beledi'l-harâm. Beyrût: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Fayda, Mustafa. "Bi'ri Erîs". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 6: 194. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Fayda, Mustafa. "Cennetü'l-Muallâ". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 7: 387-388. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Fayda, Mustafa. "Ebvâ". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 10: 378-379. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Günel, Fuat. "Hira". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 18: 121-122. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Heyat, Jevad. "Fars". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 12:174-176. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Himyerî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah (1980). er-Ravzu'l-mi'târ fi haberi'l-ektâr. Beyrût: Müessesetü Nâsır li's-Sekâfe.
- İbn Hacer, Ahmed b. Aliel-Askalânî (1379). Fethü'l-bâri şerhu Sahîhi'l-Buhârî. Beyrût: Dârü'l-Ma'rife.
- İbn Hişâm, Abdülmelik el-Himyerî (1955). es-Sîretü'n-Nebeviyye. Mısır: Matbaatü Mustafa el-Bâbî.
- İbn Cüneydil, Sa'd b. Abdullah (1999). Mu'cemü'l-emkineti'l-vârid zikruhâ fi Sahîhi'l-Buhârî. Riyad: Dâretü'l-Melik Abdülazîz.
- İbnü Seyyidi'n-Nâs, Muhammed b. Muhammed (1993). Uyûnu'l-eser fi funûni'l-meğâzî ve's-şemâil ve's-siyer. Beyrût: Dârü'l-Kalem.
- Kastallânî, Ahmed b. Muhammed (ts.). el-Mevâhibu'l-ledünniyye bi'l-minahi'l-Muhammediyye. Kâhire: el-Mektebetü't-Tevkîfiyye.
- Kurşun, Zekerîya. "Necid". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 32: 491-493. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Harre”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 16: 244. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Hicaz”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 17: 432-437. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Irak”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 19: 85-87. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. “Seniyetülvedâ”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 36: 526-527. İstanbul: TDV Yayınları, 2009
- Mağlûs, Sami b. Abdullah (2010). Siyer Atlası (Abdullah Karakaş, çev.). İstanbul: Siyer Yayınları.
- Mar’aşlı, Muhammed Abdurrahmân vd. (2008). Mevsûatu’s-sîreti’n-Nebeviyyeti’ş-Şerîfe. Beyrût: Dâru’n-Nefâis.
- Öğüt, Salim “Ebtah”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 10: 82-83. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Önkâl, Ahmet. "Akabe Biatları", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 2: 211. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Önkâl, Ahmet. “Ayneyn”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 4: 270-271. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Öztürk, Necati (2007). Hicaz Albümü Fotoğraflarla Kutsal Topraklar. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Sâlihî, Muhammed b. Yûsuf (1993). Sübülü’l-hüdâ ve’r-reşâd fî sîreti Hayri’l-Ibâd. Beyrût: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye.
- Semhûdî, Ali b. Abdullah Ebu’l-Hasen (1419). Vefâü’l-vefâ bi ahbâri dâri’l-Mustafâ. Beyrût: Darü’l-Kütübü’l-İlmiyye.
- Şener, Mehmet. “Mina”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 30: 96-97. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Şurrâb, Muhammed Muhammed Hasen (1991). el-Meâlimü’l-esîre fî’s-Sünne ve’s-Sîre. Dimaşk: Dâru’l-Kalem.
- Uslu, Recep. “Huzistan”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 18: 436-439. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Yâkut, Şihâbüddin Ebû Abdullah el-Hamevî (1997). Mu’cemü’l-büldân. Beyrût: Dâru Sâdır.